

Om

TERRORNS OFFER

Zensl Mühsams lidandes historia

skriver förf.

"Vi måste sätta stenen i rullning och bringa Zensl Mühsams sak inför offentlighetens ögon. Inget medel får lämnas obrukat för att skaka världssamvetet mot den hänsynslösa förbrytelsen som begåtts av samvetslösa makthavare mot en under fötterna trampad människa.

Zensl Mühsam är i dag en *symbol* för den skändade mänskligheten. Denna enkla kvinna förkroppsligar hundratusenden olyckliga människobarns förfärliga öde som i dag går under i fängelserna och NKVD:s arbetsläger och vars rop om hjälp i en förblindad värld tonar bort som ett rop i öknens tomhet."

— — —

I sitt slutkapitel om Zensl Mühsam säger Rudolf Rucker:

"Det skulle väl icke behövas sägas mera. Vår plikt att göra allt vad vi kan är självklar. Lika självfallet som det var vår plikt att kasta oss in i kampanjen för Sacco och Vanzetti på sin tid, lika självfallet är det vår plikt att i dag dra vårt strå till stacken för att resa en världsupinion som visserligen gäller en närstående kamrat, men bakom vilken står miljoner andra, liknande öden."

FEDERATIVS FÖRLAG

Pris 1: —.

RUDOLF ROCKER

TERRORNS OFFER

FEDERATIVS

RUDOLF ROCKER

TERRORNS OFFER

Zensl Mühsams lidandes historia

FEDERATIVS FÖRLAG - STOCKHOLM

Upptakten till en tragedi

Den 16 juli 1934 blev Erich Mühsam begravnen på skogskyrkogården i Dahlem vid Berlin. Efter att i sju månader till botten ha fått pröva alla helvetets kval hade han alltså blivit skändligen mördad av Tredje rikets bödlar, han, den okuvlige kämpan mot orättvisa och tyranni som till hela sitt väsen var fylld av den djupaste förståelse för alla mänskliga känslor. Blott ett fåtal personer, huvudsakligen närmare familjemedlemmar, deltog i begravningsakten, eftersom hans många vänner och kamrater ju inte kunde utsätta sig för risken med att ge honom en sista hedersbetygelse mitt under denna period av nazistiskt skräckvälde.

Samtidigt som Mühsam bars till graven lyckades hans tappra maka Kresentia Mühsam — i vår trängre krets kort och gott kallad *Zensl* — och hennes bästa väninna Grete Dettmer i hemlighet ta sig över Tysklands gräns och finna en tillflyktsort i Tjeckoslovakien. Det var i sista ögonblicket. Ty Zensl hade under mannens fångenskap lagt i dagen en sådan tapperhet och en så heroisk brist på hänsyn för sin egen säkerhet, att hon gjort de bruna barbarerna alldeles rasande och säkert fallit offer för dem, om flykten misslyckats. I så fall hade man

säkerligen låtit henne bli levande begravd i ett av de många utrotningslägren, såvida inte något ännu fasansfullare vederfarits henne.

Hela den frihetliga världen känner till Erich Mühsams fruktansvärda öde och vet att han ända till slutet bar det med stoiskt dödsförakt. Men på många år har det nästan inte blivit offentliggjort ett enda ord om Zensl Mühsam. De flesta torde inte ens veta, att hon suttit fängslad i Ryssland. Den lilla krets av vänner som känt till hennes öde har nämligen inte vågat göra allmänheten förtrogen med det. Ty de hade anledning att frukta, att situationen då bara skulle bli ännu gräsligare för den redan så hårt prövade kvinnan.

För att i full utsträckning kunna bedöma den oerhörda förbrytelse som Erich Mühsams trogna maka varit offer för under de sista tretton åren måste man till en början sätta sig in i vad den olyckliga kvinnan fått utstå alltifrån det att mannen blev häktad i Tyskland och intill dess att hon lockades att besöka Ryssland och sedan hindrades att återvända till sin bostad i Prag.

Jag hörde till Erich Mühsams allra närmaste vänner. Vi bodde båda i Britz, där vi träffades nästan dagligen, och vi uppehöll ett livligt tankeutbyte rörande alla de skickelsedigra händelser som hopade sig över Tyskland under denna kritiska tid. När Hindenburg utsåg Hitler till rikskansler, förstod vi båda, att det nu stundade svåra tider för Tyskland och att ingen kunde veta, hur länge de skulle vara.

Ingen vågade längre tro, att den tyska arbetar-

rörelsen i sista ögonblicket äntligen skulle samla sig till ett gemensamt motstånd. Inte ens Erich trodde det, fast han var begåvad med en glad hoppfullhet som aldrig svek honom i några av livets skiftningar. De mångåriga partiträtorerna hade fullständigt trasat sönder den tyska arbetarrörelsen och delat upp den i fientliga läger som bekämpade varandra inbördes med fanatisk envishet. I denna långdragna brödrastrid hade särskilt målsmännen för vad man kallat proletariats diktatur i Ryssland brukat utomordentligt förkastliga medel, och kampen hade fullständigt förklarat den tyska arbetarklassens motståndskraft, så att den i inte ringa mån kom att bidra till den överraskande snabbhet med vilken den bruna syndafloden bredde ut sig över hela Tyskland. De breda folklagren väntade sig inte längre något av republiken, och tredje rikets råttfångare kunde locka dem till sig genom att utlova en gyllene tidsålder som skulle sätta stopp för allt elände. När reaktionen samlade sig till den sista framstöten, behövde den alltså inte längre frukta något motstånd att tala om, och det hela slutade som det måste göra under ett så olycksaligt tillstånd.

Under sådana förhållanden måste vi alla frukta det värsta. Detta gällde emellertid om Erich Mühsam framför alla andra i vår krets. Ty genom att ha varit med om rådsrepubliken i München och i synnerhet genom sin judiska börd, hade han i särskilt hög grad dragit över sig de bruna barbarernas hat. När Hitler blivit rikskansler och förresten redan tidigare fick Erich nästan dagligen ta emot

telefonpåringningar och anonyma brev som siade om hans snara död.

Själv visade han mig flera sådana utgjutelser av professionella skönhetsandar, som nog svårigen skulle kunna överbjudas, när det gäller gemenhet i sättet att tala och tänka. Ännu i dag kan jag minnas ett av dessa brev med följande praktfulla ord på kuvertet: "Till smutsjuden och lustmördaren Erich Mühsam." Utanskriften gick i stil med det övriga innehållet i denna snuskiga epistel, som till och med en kopplare borde haft åtskilligt att lära av.

För Erich särskilt ödesdigra följder fick en då spridd amsaga om att han skulle vara det egentliga upphovet till mordet på den som tagits som gisslan i München, en grov lögn, som nazistpressen och särskilt Goebbels målmedvetet utbasunerade över hela Tyskland under denna kritiska tid. I själva verket hade Mühsam inte haft det minsta att skaffa med dessa händelser under revolutionen i München i april 1919. Redan den 13 april blev Erich jämte tolv andra medlemmar av rådsrepublikens centralkommitté fängslade av den tidigare bayerska regeringens trupper och släpade till Nordbayern. Detta försök att störta rådsrepubliken nedslogs visserligen snart. Men på grund av häktningen tog Erichs andel i de revolutionära händelserna med ens slut. Under det att han och hans tolv kamrater satt i Ebrachfängelset, bildades en ny centralkommitté i München, och över dess beslut hade Mühsam och hans tolv kamrater inte det minsta inflytande. Som en från yttervärlden avstängd fånge hade han inte ens en aning om vad som i fortsättningen skedde i

München. Först den 29 april — alltså två veckor efter det att Erich häktats — började man där ta folk som gisslan och sedan skjuta dem.

Redan under processen mot honom och hans kamrater inför militärdomstolen i München i juli 1919 hade det för övrigt klart ådagalagts, att Erich Mühsam på intet sätt kunde göras ansvarig för dessa tilldragelser. Processen varade en hel vecka och slutade med att Mühsam dömdes till femton års tuktus. Aldrig vid något tillfälle under hela processen hade Erich gjort det minsta försök att neka till vad han gjort, och han hade påtagit sig det fulla ansvaret för alla sina handlingar. Hans rakryggade och modiga uppträdande undgick inte att göra intryck t. o. m. på hans domare, och domstolen medgav uttryckligen "att Mühsams uppträdande inte förestavats av ärelösa bevekelsegrunder". Under denna stormiga tid, då det blinda hatet och den mest tröstlösa fanatism fullständigt satt i högsätet, var det verkligen inga småsaker att erkänna detta. Under hela processen förekom det inga anklagelser mot honom för att han skulle ha varit det andliga upphovet till mordet på gisslan. Ty domarna hade fullkomligt klart för sig, att man omöjligen kunde göra honom ansvarig för något sådant. Goebbels och hans smutsiga verktyg svävade naturligtvis inte heller i någon ovisshet på den punkten. Men för de bruna människoätarna var alla medel rättfärdigade, om de blott brännmärkte motståndarna inför allmänheten, så att man sedan vid ett lämpligt tillfälle med lätthet kunde utlämna dem åt fördärvet. Under denna de feta lögnernas tid hade emellertid ingen och

allra minst Erich Mühsam några möjligheter att försvara sig.

Det visste vi ju alla och vi tänkte med fasa på den risk Erich löpte. Redan då led den stackars Zensl formliga helvetesqual, och ständigt fruktade hon det värsta. Minsta småsak, men särskilt telefonpåringningarna och de skändliga anonyma breven försatte henne i ett tillstånd av nervös upphetsning, som visserligen var ganska förklarligt, men som man ändå svårligen skulle kunna beskriva. Under dessa omständigheter ansåg jag det bäst att Erich for till utlandet på någon tid och där avvaktade hur förhållandena skulle utveckla sig i Tyskland. I början ville han inte höra talas om detta. Men så småningom blev han mera eftertänksam och lovade mig att fundera över saken. Jag påpekade för honom, att det inte var lyckligt att tveka längre vid en tidpunkt, då varje stund som gick förlorad kunde bli ödesdiger. Han svarade, att han skulle meddela mig sin ståndpunkt dagen därpå. Nästa morgon — det var fyra dagar före riksdagshusbranden — kom han till mig som vanligt och då lät han mig veta att han i den givna situationen ansåg det bäst att följa mitt råd. Först ville han emellertid gärna veta, hur äldre kamrater som exempelvis Wilhelm Werner skulle uppfatta ett dylikt steg.

Wilhelm Werner var en av de äldsta veteranerna i den tyska rörelsen och hade spelat en framträdande roll redan i den underjordiska verksamhet som var en följd av socialistlagarna under Bismarcks tid, men hade sedan också varit med i den ungsocialistiska rörelsen vid början av 90-talet. För min

del blev jag bekant med Werner 1891, och under alla de följande åren hade vi förblivit intima vänner. Jag visste ju, att Erich hyste den största respekt för den rakryggade och genomhederlige gubben, och jag blev därför inte överraskad av att han lade stor vikt vid vad Werner ansåg. Vi kom alltså överens om att träffas några timmar senare i Werners bostad och där möttes vi igen.

Som jag redan i förväg sagt Erich, nöjde sig Werner inte med att fullständigt gilla mitt förslag. Han brukade också hela sin övertalningsförmåga för att bringa Erich till insikt om det meningslösa i att längre utsätta sig för en fara som varken han själv eller saken hade minsta nytta av. Till sist avtalades det, att Erich omedelbart skulle göra sig färdig att resa och att han skulle lämna Tyskland några dagar senare. Den 24 februari såg jag honom för sista gången. Det var meningen, att han skulle fara till Prag tidigt på morgonen den 26 februari. Utan min vetskap uppsköt han emellertid avresan en dag, förmodligen av den anledningen, att han inte ville lämna kvar Zensl utblottad och hoppades att kunna skaffa litet pengar till henne också hos sina bekanta. Detta dröjsmål skulle bli ödesdigert för honom.

Erich Mühsam häktas

Natten mellan den 27 och 28 februari 1933 satte nazisterna eld på riksdagshuset för att slippa ifrån det besvärande samarbetet med Hindenburg och hans konservativa anhängare, vilket de då bara kunde åstadkomma genom att skapa allmän panik. Vid femtiden på morgonen den 28 blev Erich häktad av två kriminalkonstaplar, medan han ännu låg i sängen, och förd till fängelset vid Lehrterstrasse. Därmed började detta långa martyrium för skalden och anarkisten Erich Mühsam som till sist skulle mynna ut i det brutala mordet på honom.

Häktningen av Erich och det nazistiska skräckvälde som nu bröt in över Berlin var den omedelbara anledningen till att jag själv flydde från Tyskland. Min fru och jag lämnade Berlin dagen efter riksdagshusbranden. Vi dröjde kvar ytterligare några dagar i Sydtyskland. När vi började inse, att det inte längre fanns några förhoppningar om att kunna möta nazistdiktaturen med motstånd, tog vi oss emellertid över gränsen till Schweiz den 4 mars. Redan nästa dag började nazisterna grundligt undersöka alla tåg som gick från Tyskland till Schweiz och häktade var och en som de ansåg misstänkt.

Det livliga umgänge jag haft med Erich intill dess

att han blev häktad gjorde att Milly och jag fortfarande upprätthöll ständiga förbindelser med Zensl, även sedan vi flytt. Vi hade ordnat det så att vi kunde brevväxla hela tiden, ända till dess att Zensl blev häktad i Ryssland. Jag har fortfarande kvar sextiotre brev som vi under årens lopp fått från Zensl. Det första av dem nådde oss i det lilla franska fiskeläget Saint Tropez och var daterat Berlin den 17 april 1933; hennes sista brevkort skickades från Moskva den 13 april 1936, och vi fick det i New York. Alla dessa brev kommer nu att så småningom offentliggöras, försedda med erforderliga noter och med riktigt angivande av alla namn som naturligt nog måste avslöjas i meddelanden av detta slag. De skildrar Zensl Mühsams hela lidandeshistoria från det att mannen häktades i Berlin till dess att hon själv häktades i Moskva.

Inom den trånga ramen för denna lilla skrift kan jag blott låta Zensl få komma till orda med några få utdrag ur hennes brev. Det är emellertid hennes egna ord, som visserligen ofta skrivits ner på ett tafatt språk, men som just därför gör ett så mycket starkare intryck.

I detta sammanhang vill jag från början påpeka en omständighet, som blott ett fåtal personer känner till. Sedan den nazistiska terrorn släppts lös i Tyskland, startade den kommunistiska Röda hjälpen över allt i världen en hjälpaktion för att skaffa bistånd till fängelsernas och koncentrationslägrens offer. Jag kan naturligtvis inte säga, hur mycket pengar som insamlats på det sättet, fast det torde vara en betydande summa. Däremot vet jag med

säkerhet, att varken Zensl eller Erich fick ett enda rött öre av dessa pengar under hans fruktansvärda fängelsevistelse, och ändå var det ju meningen, att de skulle komma alla fascismens offer till godo, oavsett deras politiska inställning. Zensl och därmed också Erich var fullständigt hänvisad till de pengar som vi sände henne, först från England och senare från Amerika. Detta obestridda faktum är synnerligen betecknande för de hycklare, som idag ägnar Erichs namn ett slags martyrkult, medan man i tretton år hållit och håller hans olyckliga änka fången i proletariats röda fosterland.

Sonnenburg

Den 6 april 1933 skickades Erich Mühsam och andra fångar från fängelset vid Lehrterstrasse i Berlin till det beryktade lägret Sonnenburg. Den dagen hade Zensl fått lov att besöka honom i fängelset. Men när hon kom dit, sade man henne blott, att hennes man redan blivit borttransporterad. Full av onda aningar begav sig den arma människan direkt till Berlins polispresidium för att anhålla om en ny besöksedel hos allmänne åklagaren Mittelbach. Doktor Mittelbach lät henne också få en sådan för den 8 april. Efter mannens död skildrar Zensl detta hennes första besök vid Sonnenburglägret i sin broschyr "Erich Mühsams lidandesväg" som kom ut i januari 1935 på MOPR-förlaget i Zürich och Paris och ur vilken vi här vill återge följande ställe:

"Ungefär klockan elva på förmiddagen anlände jag till Sonnenburg. De politiska fångarna hade fösts samman i ett fängelse som var så gammalt och förfallet, att det blivit utdömt. Vaktmanskapet bestod av SA-män. Ledningen låg emellertid ännu i händerna på en civil fängelsedirektör. Jag väntade i en timme. Ytterligare tre andra kvinnor, som i sin dödsångest farit till Sonnenburg på eget initiativ, försökte få träffa sina män vid det tillfället.

Mühsam var fruktansvärt illa tilltygad. Jag hade svårt att dölja min fasa. Han satt på en stol. Glasögon saknade han — dem hade man slagit sönder — tänderna var också utslagna och de odjuren hade tufsats till hans skägg på ett sådant sätt, att hans judiska typ tog sig fullständigt karikerad ut. När han fick syn på mig, stötte han fram följande ord: 'Varför har du kommit till det här helvetet? De släpper aldrig ut dig med livet i behåll, sedan du nu sett, hur fruktansvärt man behandlat oss.' Jag talade om för honom, att det utom mig också var tre andra kvinnor där. Då spred sig ett förnöjt leende över hans ansikte och han bad mig lova, att jag aldrig skulle fara ensam till Sonnenburg. Besöket varade inte i mer än tio minuter och hela tiden övervakades vi av en SA-ledare. Då vi skildes åt, sade Erich: 'Ett kan de vara säkra om, Zensl, och det är, att jag aldrig kommer att bete mig fejt.' "

Åtta dagar efter detta första besök — den 15 april 1933 — skrev Zensl till min fru:

"Kära Milly! För två dagar sedan fick jag pengarna. Redan samma dag bekräftade jag mottagandet. Tack så mycket, Milly och Rudi. Jag har kunnat skicka ett paket till min kusin (här avses Erich, som hon många gånger också kallade Onki) och betalat telefon, djurskatten (hon avser skatten för hennes hund) och elektriciteten. Tack skall ni ha. O, jag är så trött, så förskräckligt trött. Men jag måste ju leva för Onkis skull! Maken tycker jag mycket om (hon avser min svåger Ernst Simmerling, som gjorde allt han kunde för Zensl, till dess hon flytt ur Tyskland, och sedan troget bevarade Erichs

kvarlåtenskap), och jag har ju nu användning för så mycket kärlek. I dag kan jag inte skriva mer, fast jag gärna vill, för jag hittar inte några ord . . . Kära vänner, överge mig inte! Håll fast vid mig och kusin, som nu har det mycket svårt."

Den 15 maj kom ett nytt brev till Milly:

"... Jag tackar dig och tant Emma (syftar på Emma Goldman) för presenten till min födelsedag. Den 3 maj besökte jag kusin på sjukhuset. Fortfarande står det långtifrån väl till med honom. Skall detta fortsätta, så blir han nog aldrig frisk igen. Det är fruktansvärt, och jag vet ingen läkare som skulle kunna hjälpa honom. Hans hjärta står inte ut längre. På ena örat är han döv, och det andra är uppsvullnat. Även ögonen är uppsvällda. Jag tog med mig hans tvättsaker. De var fulla med blod. När jag packade upp dem där hemma, kände jag mig så illa till mods. Hela hans kropp är full med bulnader, som dagligen spricker sönder . . . Det svartnar för ögonen på mig. Men gråta kan jag inte. Jag är rädd för att jag skall bli sjuk. Det får jag ju inte. För jag måste hjälpa kusin, så gott jag kan. Han har ingen annan än mig. Nej, jag får inte bli sjuk. Nu orkar jag inte mer, förlåt mig . . ."

Och detta är hämtat ur ett brev den 22 juni till Milly och mig:

"Ni kära! Pengarna kom alldeles lagom. Tack så mycket. Hur skulle jag kunna klara mig utan er! Jag är ju så ensam och kan inte reda mig själv. Men för Onkis skull måste jag härda ut. Det finns inget annat att göra: jag måste härda ut . . . Numera träffar jag knappast någon. Rädslan har jagat bort

de flesta som förr kom till oss. Inte ens min egen son hittar längre hit (Zensl syftar på sin son i ett tidigare äktenskap). Allt sådant kan jag inte låta Onki få veta, för hans hälsa är inte mycket att tala om... Det är bara lilla Grete, Fritz, Hedwig och Maken som håller fast vid mig. Och så naturligtvis Marly och Nicky som fortfarande är i livet (hon syftar på sin katt och sin hund). Om jag ändå någon gång kunde få träffa er och säga allt jag har på hjärtat. Men det är bara fromma önskningar... De präktiga kläderna som ni sänt mig passar alldeles förträffligt. Jag tackar er innerligt för dem."

De åtta veckor, som Erich fick stanna i Sonnenburghelvetet, innebar för honom en tid av omänsklig misshandel, som trotsar varje beskrivning. Redan på vägen till lägret blev fångarna — och alldeles särskilt Erich — på det brutalaste slagna med gummibatonger av SA-männen. Redan samma dag som de nådde fram till Sonnenburg fick Erich och tre av hans olyckskamrater order att gräva sina egna gravar nere på fängelsegården, eftersom man skulle skjuta dem. När gravarna äntligen var färdiga, ställde man upp de fyra fångarna mot fängelsemuren och gav dem order att sjunga Horst Wessel-sången, medan SA-männen laddade sina gevär. I stället stämde de fyra emellertid upp Internationalen och gjorde sig redo att dö. Var och en av de bruna mordhantlangarna siktade omsorgsfullt på sina offer. Men när de kommenderades att ge eld, sänkte de gevären och höll på att skratta ihjäl sig över den skräck de trodde sig ha injagat i offren för sina sadistiska drifter. Detta avskyvärda tillvägagångs-

sätt är ganska betecknande för den exempellösa nedrigheten hos det fega pack, som Tredje riket släppte upp i dagern ur sina kloaker, och man kan verkligen inte undra över det hemska tillbakafallet ner i ett brutalt barbari som senare kom att bli så ödesdigert för en hel värld.

Man skulle kanske kunna skapa sig en uppfattning om den namnlösa andliga tortyr som Zensl Mühsam fick utstå under alla dessa långa och ångestfyllda månader. Med pennan förmår man dock inte beskriva dem. Genom medfångar till Erich som så småningom blev frigivna fick hon mer och mer vetskap om de själsliga och kroppsliga kval, som hennes man dagligen hade att bära. Det är inte svårt att tänka sig, hur dessa fruktansvärda skildringar återverkade på den arma kvinnan. Ur alla hennes brev till oss från den tiden hör man ett svagt eko av undertryckt smärta, som uppriver hennes inre och som hon fåfängt söker uttrycka i ord.

Zensl var en modig kvinna, som inte så lätt blev försagd. I sin förtvivlade iver att hjälpa mannen skrev hon oavbrutet till myndigheterna och sökte utverka en mildring i Erichs hemska öde. I början kunde hon också notera små framgångar. Då den nazistiska bödelsregimen började känna sig säkrare i sadeln, hade man emellertid ingenting annat än hån och förakt att bjuda den hårt prövade kvinnan.

När Zensl den 3 maj 1933 för andra gången besökte Erich i Sonnenburg, kom det till ett häftigt uppträde. Hon hade tagit med sig en liten låda cigarrer till Erich. Han försökte säga några ord till sin fru om saken. Men då röt den vakthavande SA-

mannen: "Mühsam, om du inte genast håller käft, så gör jag mos av dig på fläcken!" Erich blev för uppbragt över denna råhet i sin hustrus närvaro, han kunde inte längre behärska sig. Han gav luft åt sin förbittring och berättade öppet om den fruktansvärda grymhet med vilken han dagligen misshandlades och förhånades av sina bödlar.

Några veckor efter den händelsen fick Zensl som vanligt ett paket med smutskläder från mannen i Sonnenburg. Kläderna var alldeles klibbiga av blod. I sin förtvivlan skyndade hon direkt till allmänne åklagaren Mittelbach med dem och begärde, att hennes man genast skulle flyttas till ett annat läger. Doktor Mittelbach, som enligt Zensl egen försäkran gjorde intryck av att ogilla, att fångarna misshandlades, för därför den 31 maj själv till Sonnenburg och gav order om att Mühsam och advokat Litten — de båda värst misshandlade fångarna — skulle skickas till Berlin. Folk som fortfarande var i stånd att hysa mänskliga känslor fann emellertid ingen nåd inför herrarna i tredje riket, och några månader senare avlägsnades doktor Mittelbach från sin post.

Infernot i Brandenburg

Från Sonnenburgslägrät överflyttades Erich till fängelset i Plötzensee. Där fick han stanna tre månader i sträng isolering. Men han utsattes inte längre för misshandel. Detta var den lugnaste tiden under hans fängelsevistelse. För en så sällskaplig man som Erich var det visserligen ganska hårt att inte omges av några människor som han kunde samtala med. Zensl kunde emellertid besöka honom två gånger i veckan och hade då med sig paket till honom. Man fick också låta sitt skägg växa ut igen och hade rent av lov att hålla sig med en tidning. För att han lättare skulle uthärda ensamheten, sökte Zensl skaffa honom tillåtelse att syssla med författarskap. Hon hade förmodligen allmänne åklagaren Mittelbach att tacka för att detta lyckades för henne.

Erich började alltså skriva på en satirisk roman, som skulle ha titeln "En man av folket". Eftersom ingenting störde honom, där han satt ensam i sin cell, gick arbetet raskt undan. Han var formligen förälskad i det, och det betydde utan tvivel en stor lättnad för honom, som var van vid andligt arbete.

Zensl lät oss veta detta. Nu var hon mycket hoppfull och hyste rent av svaga förväntningar om att hennes man skulle bli frigiven. Kanske berodde

dess förhoppningar på den vunna framgången att hon lyckats få Erich flyttad till Plötzensee. Det är emellertid också möjligt, att allmänne åklagaren Mittelbach gjort henne vissa förespeglningar, måhända blott för att trösta henne.

Men alla dessa förhoppningar, som varit större hos Zensl än hos Erich, tog plötsligt slut med förskräckelse, då Göring i augusti 1933 utfärdade en ny förordning, genom vilken de politiska fångarnas redan tillräckligt hemska situation blev oerhört försämrad. Den 24 augusti blev Erichs cell i Plötzensee grundligt genomsökt av två poliser och man tog ifrån honom hans dagbok, manuskriptet till hans roman och alla hans skrivutensilier.

Den 8 september flyttades Mühsam sedan till koncentrationslägret Brandenburg. Därmed började den värsta delen av hans fängelsetid, och han fick nu knappast ett ögonblicks lindring och andrum. Den korta drömidyllen i Plötzensee följdes av uppvaknandet; det var en gång för alla slut med de svaga förhoppningarna om att han skulle få tillbringa återstoden av sin fångenskap där. Vad som nu hände med honom var en enda lång följd av djurisk misshandel och oerhörd tortyr, intill dess att allt samman fick sin avslutning med det nesliga mordet på denne storartade människa som förblev okuvlig in i det sista och förmådde uthärda allt som en verklig man.

Först den 8 oktober fick Zensl besöka Erich i Brandenburg. Han såg förskräcklig ut och sade henne, att han åter var "hjärtsjuk", en antydning om att man återigen börjat misshandla honom. Man för-

står, hur den stackars kvinnan kände sig till mods, när hon plötsligt åter såg alla sina förhoppningar svikas och till sin fasa nödgades inse, att hennes man, som redan måst utstå så mycket, nu åter var en lekboll för de bruna sadisternas djuriska lustar. Zensl var visst inte sentimental till naturen. Hon förlorade inte fattningen i första taget, och hennes motståndskraft hade blott stegrats av det oerhörda lidande som hon måste genomgå alla de långa månaderna under denna fasansfulla tid. Inte heller nu lät hon sig nedslås, utan sprang omkring hos myndigheterna för att söka rädda Erich från ytterligare tortyr. Den här gången blev emellertid alla hennes bemödanden fullständigt fruktlösa. I stället för allmänne åklagaren Mittelbach hade doktor Conradi från hemliga polisen blivit högsta chef för alla lägren, och han var en brutal och hjärtlös byråkrat, som fullständigt saknade de mänskliga känslor, av vilka hans föregångare åtminstone haft kvar en smula. Conradi avfärdade principiellt alla klagomål, som de anhöriga till hans offer kunde komma med. Zensls anhållan om att han skulle bevilja henne ett samtal tillbakavisade han brutalt, och han uraktlät att svara, när hon då framförde skriftliga besvär. Zensl lämnade inga medel oprövade för att kunna hjälpa sin man. Men alla hennes ansträngningar blev resultatlösa, fast hon många gånger tog stora personliga risker.

Av alla brev, som vi fick vid den tiden, framgår det, hur fullständigt tröstlös hennes belägenhet var. Men de vittnar samtidigt om hennes orubbliga beslutsamhet att fortsätta den hopplösa kampen.

Varje meddelande från henne kom oss att känna, hur hon blödde djupt inne i sin förpinade själ, och hennes ställning blev ännu mer förtvivlad av den lamslående insikten om hur fullständigt vanmäktig hon var. Ett av hennes brev, som nådde oss i Denver i december 1933, innehöll följande skakande ord:

"... jag är dödligt trött och ändå kan jag inte sova. Under de långa nätterna står han för mina ögon med sin lemlästade och blodstänkta gestalt som aldrig får den minsta ro. Ofta skriker jag som en vansinnig. För vad skall jag ta mig till, kära ni. Ängsten överväldigar mig fullständigt. Varje ny dag kommer med hemska inbillningar om att man kanske redan sparkat livet ur honom. Jag är så svag och ynkelig, och det är ju just vad jag inte får vara. Ger jag upp, så mister han det sista han har. Nej, jag måste härda ut, något annat är inte möjligt. Kära Rudi och Milly, det är svårt att bära så mycken olycka, men något annat finns inte att göra, jag måste det helt enkelt... Skriv ofta till mig under er resa. Era brev är så varma och älskliga, och här finns ju inte mer någon kärlekswärme att få. Det är isigt som på ett bårhus. Jag tänker ofta, att vi kanske redan står lik, att vi bara inte begriper det. Glöm inte bort mig, jag behöver er så väl. Vi behöver alla varandra..."

Vad Erich måste utstå i Brandenburg, framgår av de minnesanteckningar av en av hans medfångar där, som Zensl senare skickade oss från Prag. Den som skrivit dem blev så småningom frigiven. Han flydde till Prag och träffade Zensl där. På hennes begäran nedskrev han följande minnesanteckningar:

"Jag mötte Erich Mühsam i Brandenburg i oktober 1933, medan han just höll på att skura trap-porna, ett arbete som han dagligen fick på sin lott att utföra. Vi hade ju varit personliga bekanta sedan 1928, och därför anförtrrodde han sig åt mig. Jag viskade i hans öra, att jag ämnade låta allmänheten få vetskap om hans lidande, så snart jag fick den minsta möjlighet att göra det. Då sade han: 'Men glöm inte heller bort, vad tusen och åter tusen namnlösa proletärer får utstå. Deras martyrium är något som angår hela arbetarklassen, alla antifascister. Gör inte någon personfråga av det här.' Jag hade ju alltid beundrat hans heroiska orubblighet, som kom honom att trotsa alla förkrossande straff och kval. Men först då såg jag honom i hela hans storhet som en man med obegränsad hängivenhet för alla undertryckta och rättslösa. Jag lät honom förstå, att jag troligen själv skulle ha gjort slut på mitt liv, om jag nödgats pröva på det övermått av lidande, som han fått vidkännas. På det svarade han med följande ord: 'Något sådant får vi under inga omständigheter göra. Om dessa legoknektar som förlorat alla mänskliga drag skulle bringa oss om livet...'

Just då dök det upp en särskilt bestialisk SS-man, som bland fångarna allmänt gick under namnet Kamrat Hagtorn, och bakom honom kom en till springande i sällskap med arrestanten Dimitrev, en rysk hakkorsman som man tagit in i lägret för att misshandla judarna. De tre uslingarna kastade sig genast över Erich Mühsam. De bearbetade den värnlöse mannen med knytnävarna och tycktes särskilt

angelägna att rikta slag mot njurtrakten. De slet honom i håret och skägget och tvingade honom att slicka upp det smutsiga skurvattnet från marken med tungan. Fast Erich Mühsam var blodstänkt och fullständigt utmattad, måste han sedan i sporrsträck springa upp och ner för de fyra trapporna fem gånger i följd. En mängd andra SS-män hade vid detta laget också dykt upp och tillsammans med arrestanterna Dimitrev, Alexander Rubach och en prostituerad karl vid namn Stark, som alla i lägret brukade kalla Tarzan, gick de av alla krafter lös på den till hälften springande, till hälften ramlande mannen med kvastar och knytnävar.

När jag återvände till min egen avdelning, var jag så uppskakad, att jag inte förmådde säga ett ord till mina andra olyckskamrater. Jag kände, att alla mänskliga rättigheter blivit nedtrampade i Erich Mühsams gestalt.

Den 12 oktober blev Mühsam släpad ut på gården och vi andra fångar måste bilda en ring omkring honom. Avdelningsföreståndaren, SS-mannen Schmidt, höll följande tal till oss: — Titta nu ett tag på den där skithuskillen! Såna ledare har ni! För han är Erich Mühsam från rådsrepubliken i München! Mühsam, stämmer det? — Ja, det gör det, svarade Mühsam. — Se bara, det judesvinet är fortfarande stolt över den saken! skrek Schmidt och gav Mühsam ett så fruktansvärt knytnävsslag i ansiktet, att han föll till marken.

Den 24 oktober drog man ut Mühsam på gård 5.

Alla de judiska arrestanterna föstes dit och tvingades att slå Mühsam. Men ve den arme som enligt SS-männens åsikt inte slog hårt nog! Han fick en gräslig vedergällning för det. Över huvud taget fick de judiska fångarna utstå fullkomligt hemska kval. En gång såg vi exempelvis hur tolv judiska arrestanter måste göra rent under avträdena med sina bara händer. Hela tiden var en av dem tvungen att piska sina kamrater med en träribba för att de skulle arbeta raskare.

Den 11 november såg vi den av alla slagen nu nästan döve och blinde Mühsam tillbringa en ledig stund ute på gården. Vid det tillfället låg han på bunkeravdelningen, en källarcell, där fångarna torterades både om nätterna och dagarna. Eftersom Mühsam var för svag att gå ensam, fick han stöda sig på en medfånge, en viss Lewin. Plötsligt visade sig kommandant Tank i sällskap med en SS-man. Han gick fram till Mühsam och läste upp något ur en tidskrift för honom. Mühsam nickade då och då med huvudet. Så avlägsnade sig Tank. Strax efter hördes det rungande kommandoropet: Igen med fönstren! Det var signalen till att luften nu blivit tillräckligt ren och att SS-männen kunde göra vad de behagade. Fjorton SS-män kastade sig nu över Mühsam och riktade fruktansvärda dräpdrag mot honom. De pressade honom mot fängelsekyrkans dörr, där Mühsam fick ett så gräsligt slag i ryggen från gårdsvaktens gevärskolv, att han sjönk ihop på marken. Man hörde blott ett enda stönande. Mühsam jämrade sig aldrig. Till och med när han fick

båda sina tummar brutna, gav han blott ifrån sig ett undertryckt stönande. *

Vi kunde inte själva se, vad som inträffade på gård 5. Men sjukhusets fönster vette mot den gården och de som var inlagda där berättade senare för oss att SS-männen slagit honom med grova plankbitar. När de äntligen tröttnat, satte de den utmattade och sönderbråkade Mühsam mot väggen, därför att han inte mer förmådde stå på sina ben, och sedan roade de sig sadistiskt med att avfyra pistolskott mot honom för att riktigt skrämma livet ur honom. Senare var jag ute och gick. Bland blodfläckar och träflisor hittade jag ett glas ur Mühsamt glasögon och tog hand om det.

Nästa dag såg jag Mühsam anmäla sig hos läkaren nere på sjukhuset. Han var fruktansvärt tillstyrd. Ur det högra örat, som alltid blödde, hängde det ut en varblåsa . . . Detta är händelser som jag bevittnat med mina egna ögon."

Alla dessa gräsligheter kände Zensl mycket väl till eftersom hon fått underrättelser om dem, dels av Erich själv, dels av medfångar, som senare blev frigivna. I dag tycks det mig fullständigt ofattbart

---

*) Det rör sig här om en händelse, som enligt vad Zensl uppgivit skulle ha inträffat några dagar tidigare. Erich hade kommit med en anhållan att få skriva till sin fru. När han var ute och gick på gården något senare, visade sig plötsligt en SS-man i sällskap med den ryska hakorsmannen Dimitrev. Denne sade: "Mühsam, rädd mig din hand!" Då Mühsam vägrade göra det, befallde SS-mannen honom, att han skulle rädda Dimitrev handen. Sedan högg den skurken tag i hans händer och slet båda tummarna ur led. Efter att ha fullbordat denna bragd sade han hänfullt: "Så där ja, nu kan du ju skriva till din fru."

hur hon var istånd att stå ut med så upprörande själskval i alla dessa långa sjutton månader. Krafter till det kunde hon blott hämta ur sin järnhårda beslutsamhet att in i det sista göra allt för sin man. I ett av sina brev till oss från den tiden återgav hon ett par ord som Erich viskat till henne vid ett besök i Brandenburg: "Vet du, Zensl, jag är visst inte rädd för att dö. Men det här långsamma avlivandet är något fruktansvärt." De orden kom mig att minnas ett samtal som jag för många år sedan haft med Erich om Gustav Landauers gräsliga slut. Redan då sade han till mig: "Att dö är väl ingen konst. Men att bokstavligen trampas ihjäl av raa osjäliga bestar är en tanke som jag finner olidlig." Vem kunde den gången ana, vilket fasansfullt öde han själv skulle råka ut för!

Oranienburg

Den 2 februari 1934 flyttades Erich Mühsam till Oranienburglägret. Dessförinnan hade det lägret varit det bästa i hela Tyskland. Där rådde sträng disciplin, men kroppslig misshandel förekom blott sällan. Genom fångar som tidigare suttit där var Zensl väl underrättad om förhållandena vid lägret, man kan därför lätt föreställa sig hur glad hon blev över att hennes man flyttats dit. Full av nytt hopp såg hon fram emot att få återse Erich i Oranienburg. Redan det första besöket blev emellertid en svår besvikelse för henne. Erich anförtrrodde henne viskande, att han blivit slagen också här. När hon sedan smekte honom över händerna och ville ge honom en termosflaska med varmt kaffe, störtade SAMmannen Petscher fram. Det var en rå, omänsklig sälle, som i lägret allmänt kallades Himmelstoss. Han röt nu: "Hit med det! Annars blir det väl till och med snaps åt den judelorten!" Han luktade på flaskan och räckte henne den igen.

Oranienburglägret var inte mer som förr; efter Görings förordning hade det också där inträffat en stor förändring, som drabbade de judiska fångarna särskilt hårt. Man klippte av håret på deras huvuden, och dessutom måste de alla bära en vit bindel

om armen. De fick utföra de mest vämjeliga arbeten, och ideligen gav de båda bödlarna Himmelstoss och Stahlkopf dem order att bära bort spillningen från avträdena med bara händerna. Var gång den judiska arbetskolonnen skulle avtåga, hörde man dem med förkärlek ryta kommandoropet: "Skithuskompaniet marsch, marsch!"

Zensls svaga hopp måste vika för en bitter förtvivlan, som blev allt större, ju mer situationen tillspetsade sig i Tyskland och hon nödgades inse, att man inte mer kunde räkna med någon som helst förbättring i Erichs läge.

Och likväl fick hon skymta ännu en liten stråle hopp några få veckor efter sitt första besök i Oranienburg. Den utländska pressen, särskilt i England och Frankrike, började vid den tiden allt oftare syssla med de politiska fångarnas belägenhet i Tyskland, och i det sammanhanget talade exempelvis den parisiska *Matin* och den engelska *Manchester Guardian* flera gånger om diktaren Erich Mühsam. Detta berodde på en bok om "Oranienburg" som skrivits av Gerhard Seeger, tidigare socialdemokratisk riksdagsledamot och nu redaktör för den nya *Volks-Zeitung* i New York. Seeger hade själv suttit internerad i Oranienburg, men lyckats komma ut ur lägret och fly till utlandet. Seegers bok väckte stort uppseende och blev på sin tid flitigt utnyttjad av den utländska pressen. När detta hände, var Tredje riket ännu inte så mäktigt att det helt enkelt kunde ignorera sådana viktiga röster i utlandet. Följden var, att hitlerregeringen gav en utländsk pressdelegation tillåtelse att besöka Oranienburg, för att den

med egna ögon skulle kunna övertyga sig om att det — som man sade — inte fanns ett enda sant ord i de illvilliga rykten som fiender till den nya regeringen med ond avsikt spred i utlandet.

En dag innan delegationen skulle komma blev Mühsam inkallad till kommandant Schäfer, som vänligt förklarade: "Herr Mühsam, jag har av en slump fått veta, att Stahlkopf misshandlat er. I morgon skall en delegation utländska journalister besöka Oranienburg. Om ni inte låter delegationen få någon vetskap om denna misshandel, så ger jag er mitt ord som officer på att varken ni eller någon annan av fångarna skall bli slagna mer."

Under sådana förhållanden ansåg Mühsam det rådligast att gå med på önskemålet. Troligen fann han detta vara den enda möjligheten att skaffa sig och sina kamrater någon lindring. En öppen protest skulle ju haft någon mening endast om den utgått från flertalet lägerinnevånare. Men som situationen då tedde sig, var en dylik aktion alldeles otänkbar. De flesta fångarna var vettskrämda och måste dessutom ta hänsyn till sina familjer. För övrigt saknade de möjligheter att rådgöra med varandra på ett sådant sätt, att en gemensam protest skulle kunna få det nödvändiga eftertrycket.

I hela lägret arbetades det nu med febril fart på att skaffa undan alla föremål som kunde väcka anstöt och misstänksamhet. Följande dag, då de utländska journalisterna anlände, hade man alltså hunnit göra grundliga förberedelser i syfte att framkalla ett så gynnsamt intryck som möjligt. Därmed var syftet med hela tillställningen nått.

Enligt vad Erich vid ett besök kunde berätta för Zensl, hade kommandant Schäfer verkligen hållit sitt ord. Stahlkopf och Himmelstoss hade blivit åtskilligt beskedligare och vågade inte längre misshandla fångarna. Detta varade emellertid inte länge. Sex veckor senare blev Schäfer utsedd till kommandant vid ett annat läger. Under hans efterträddare togs de båda bödlarna till nåds igen, och de kunde nu grundligt korrigeras vad de mot sin vilja tidigare måst uraktlåta. Som vanligt blev det även denna gång Erich som fick lida mest. Den svåra misshandel som han ideligen måste stå ut med undergrävde fullständigt hans hälsa och han var troligen själv fullständigt medveten om att han inte längre var mäktig att uthärda mera tortyr.

Då Zensl skulle besöka honom den 23 juni, fick hon i sista ögonblicket ett brev från honom, i vilket han bad henne avstå från att komma, därför att han de närmaste fyra veckorna framåt var förbjuden att ta emot besök och även brev. Sista gången hon var i Oranienburg hade Erich sagt: "Zensl, vad som än sker, så tro aldrig att jag begått självmord." Man förmår väl knappast beskriva de kval den staccars kvinnan utstod under dessa förskräckliga veckor, då hon varken kunde få träffa eller skriva till sin man. Men inte ens hon anade, att han då blott hade tre veckor kvar att leva.

Så kom den 30 juni 1934, dagen för det stora blodbadet i Tyskland, då Hitler befriade sig från motståndarna inom sina egna led genom att på förbrytares vanliga sätt låta brutalt mörda hundratals av sina egna f. d. kamrater, men också åtskilliga

andra, som stod i vägen för honom eller som han ville ta hämnd på. Kort därefter fick Oranienburg-lägreten en besättning av SS-män från Würtemberg, som stod under befäl av brigadanförare Eicke, vilken i egenskap av gestapoinspektör hade uppsikt över alla koncentrationsläger i Tyskland. SA-männen i Oranienburg avväpnades och förvaltningen av lägreten övergick till SS-männen.

På morgonen den 11 juli fick Zensl ta emot följande lakoniska rader:

215. RNK den 2/7 1934.

Fru Mühsam!

Rörande Er make uppmanas Ni omgående anmäla Er i rum 29 vid polisdistrikt 215. Det är viktigt och brådskande.

Leichter
(Överkonstapel)

Hon begav sig genast till poliskontoret, och där fick hon höra följande av en kommissarie: "Fru Mühsam, det är min plikt att låta er veta, att er man är död. Ni kan fara till Oranienburg och avhämta liket." Rakt i ansiktet på kommissarien utropade Zensl: "Min man har blivit mördad." Han ryckte på axlarna och förklarade: "Det är bara min plikt att låta er veta, att er man är död."

När Zensl sedan kom till Prag, lät hon oss i ett längre brev — vilket redan föregåtts av några kortare meddelanden — få del av de närmare omständigheterna. Det brevet nådde oss i Towanda i Pennsylvanien, USA och jag återger det här:

Prag den 21 augusti 1934.

Kära Milly och Rudolf!

Den 8 juli såg jag Erich för sista gången. Den 22 juni utsatte ställföreträdande kommandanten Stahlkopf honom för den sista misshandeln. Jag var ju förbjuden att träffa honom mellan den 2 juni och den 22 juli. Den 6 juli blev SA-kommandot avläst och ersatt med SS-män från Würtemberg, detta på grund av händelserna den 30 juni. En fånge som frigivits den 6 juli kom till mig med hälsningar från Erich och berättade, att Stahlkopf, som utfärdat besöksförbudet över oss, nu blivit avsatt, varför jag borde göra ett försök att få träffa Erich söndagen den 8 juli. Jag for till Oranienburg i sällskap med lilla Grete. Alla fruarna fick nu veta att det var besöksförbud, och ändå hade alla farit dit. Det sades, att det inte var någon straffåtgärd, utan bara berodde på omgrupperingar. Men fruarna gick inte sin väg. Då kom det händelsevis en ledarbil från SS. Jag gick fram och sade till dem som satt i bilen, att man åtminstone borde ha låtit våra män skriva och meddela att vi inte fick komma. Ty de omkring hundrafemtio fruarna, som nu stod utanför porten med sina barn, hade inte råd att resa förgäves. Då lät kommandanten fruarna få träffa sina män i tio minuter. Varje fånge hade en soldat med stål hjälm stående bredvid sig och Erich var inget undantag; man kunde inte tala många ord. Det sista jag hörde Erich säga var: "Tack skall du ha för att du kommit, Zensl. I dag har Arthur (en bror till Erich) födelsedag. Far ut till Weidmannslust och gratulera honom

å mina vägnar. Glöm inte heller, att Hans (en annan bror till Erich) har födelsedag den 15. Gå dit och hälsa så hjärtligt från mig. Säg honom, att han gärna kan ge dig en trevlig guldpresent, så att du får fira din egen femtioårsdag (Zensl var född den 28 juli 1884) på ett passande sätt tillsammans med några vänner. I går sände du mig all mat jag behöver. Nu ber jag dig bara skicka rena underkläder och litet fickpengar. I övrigt kan du vara säker på att jag skall ta de nya förändringar, som nu inträffat, med samma lugn som alltid. Visa dig nu själv stark för min skull!"

Därmed var besöket slut, och Erich drog mig till sig och kysste mig. Han passade samtidigt på att viska i mitt öra: "Fly hals över huvud till utlandet! Vi är alla i fara!" Så skrek en gräslig kommandoröst: "Ut!" och till fångarna: "Återvänd!" De vände inte tillbaka gående, de sprang som om de varit tokiga. Sedan for jag hem med lilla Grete.

Enligt trovärdiga uppgifter gick Erich bort natten mellan den 9 och 10 juli. Måndag morgon blev han inkallad till gruppanförare Erhardt och denne frågade honom: "Hur länge tänker ni hålla på med att ränna omkring i den här världen, Mühsam?" Erich svarade: "Länge nog, hoppas jag." Då sade Erhardt rent ut: "Vi råder er att hänga er inom tre dagar. I annat fall kommer vi att hjälpa er."

Erich visste nu hur han hade det. Han återvände till sina kamrater och lät dem få del av vad som förekommit. Därefter lät han dem få dela de matvaror som jag skickat honom och det lilla han ännu ägde och sade ordagrant: "Ett sådant tillmötesgåen-

de tänker jag inte visa dem. Nej, kamrater, min egen bödel ämnar jag inte bli."

Hela dagen måste han fortsätta med att borsta SS-männens uniformer. Vid sjutiden på kvällen skickade man efter honom. Alla fångarna måste gå tidigt till sängs. I strid med vad som eljest var brukligt blev de fem eller sex personer som skulle ställa i ordning för dagen och vanligtvis fick arbeta en timme längre än de övriga, den kvällen jagade in i sovsalarna tillsammans med alla andra. Fångarna visste, att Erich saknades; flera av dem lade sig på lur, men kunde ingenting höra.

Strax före klockan fem nästa morgon kom SS-mannen Petscher som vanligt för att räkna fångarna. Någon påpekade: "Mühsam saknas." Varpå Petscher hånfullt utbrast: "Nå, om han saknas, så är han nog död."

När sedan de första fångarna kom ut på avträdet, hittade de Erich där, hängande i sina egna kalsonger. Snaran var så hårt åtdragen och satt så högt, att Erich omöjligen själv skulle ha kunnat åstadkomma det, så kroppsligt svag som alla visste honom vara. Eftersom kroppen inte utvisade några som helst spår efter misshandel, är det väl närmast antagligt, att han först fått någon sorts bedövande och dödande insprutning och därefter blivit upphängd av de båda SS-männen Erhardt och Werner, när han redan var död.

På poliskontoret i Oranienburg fick jag veta, att Erich låg i en kista på kyrkogården strax bredvid. När jag kom dit, öppnades kistan. Framför mig låg Erich. Hans ansikte var blekt, men fullständigt

lugnt. Man kunde inte märka minsta tecken till att han blivit nerstucken. På sig hade han ett par gamla ridbyxor från SS. Hans händer var så släta och vackra. Jag måste kyssa dem.

Ja, kära ni, sådana var Erichs sista dagar. Längre fram skall ni få höra mer om dem. Nu orkar jag inte. Jag har nu Mita hos mig. Den 16 juli på Erichs begravningsdag tog jag mig över gränsen utan pass, och här får jag en mycket god behandling.

Men jag måste säga er, kära ni, att jag ännu inte riktigt förmår fatta det hela. Det är något oerhört att i sjutton långa månader nödgas bevittna hur en människa långsamt pinas ihjäl. Tänk på mig, tänk på mig, kära ni, alldeles som jag tänker på er. En kyss till er båda.

Er Zensl.

Zensls vistelse i Prag

Som jag redan påpekat, hade detta brev föregåtts av tre kortare meddelanden. I alla dessa brev upprepar Zensl nästan ordagrant flera saker som hon tidigare låtit oss få veta. Denna påfallande tankspriddhet, visar hur fullständigt hon var bragt ur fattningen av den nya situationen. Det enda som höll henne uppe var tanken på de förpliktelser hon hade, att trygga och söka utge Erichs litterära kvarlåtenskap. I ett brev av den 13 augusti skriver hon till oss:

”Några säkra inkomster har jag inte. Men jag måste ju leva, så länge det finns kvar något av Erich, som de inte lyckats göra slut på. Tro mig, jag kan fortfarande inte fatta, att jag aldrig, aldrig mer skall få tala med Erich.”

Zensl hade tagit sig över gränsen utan att ha något bagage med sig, och allt vad Erich efterlämnade hade blivit kvar i Berlin att troget vårdas av Ernst Simmerling. Bland dessa saker fanns Erichs alla dagböcker från första världskriget, flera otryckta dikter och hans sista drama, ”Vädermakaren”, som avslutats ungefär ett år innan han blev häktad. För att fullborda detta arbete hade han dragit sig tillbaka till en lugn plats i bayerska alperna, och

medan han var borta, hade jag tagit hand om redigeringen av hans tidskrift "Fanal" för att han fullständigt ostört skulle få ägna sig åt sitt nya uppslag. Det låg en synnerligen originell tanke bakom detta stycke, som han läste upp för oss, när han kom hem igen. Enligt min mening var det det bästa drama som Erich någonsin skrivit.

För att hjälpa Zensl överenskom jag med några tyska kamrater i New York om att vi var månad skulle skicka henne en bestämd summa pengar, så att hon kunde betala sin hyra och även ha något över att leva av. Detta fullföljdes också regelbundet. — I ett brev av den 3 september 1934 skriver hon till oss:

"I dag har jag fått din artikel från Rüdiger och Müller-Lehning. Tack skall du ha, Rudolf! (Det var fråga om min uppsats "Kring Erich Mühsams död".) I lördags kom första delen av Erichs efterlämnade skrifter; resten har Maken fortfarande hand om. . . Allra helst skulle jag vilja vara hos er. Jag har ju fått lämna allt som varit mig kärt. Ofta får jag så ont i hjärtat. Hittills har jag måst leva på hyggliga människors barmhärtighet. Hans, Erichs bror, är nu i Palestina; också han gav sig iväg, sedan han begravt sin bror. Så nu måste jag avvakta vad familjen kan ge mig. Jag bifogar ett nummer av Otto Strassers 'Die Deutsche Revolution' för att ni skall få veta namnen på Erichs mördare."

Så snart Zensl hunnit hämta sig något efter ankomsten till Prag, började hon syssla med att skriva en broschyr som skulle bli en kort levnadsbeskrivning över mannen, men som lade huvudvikten vid

att ge en verklighetstrogen skildring av de fruktansvärda sjutton månader under vilka Erich fått förmäktas i Tredje rikets koncentrationsläger. Detta arbete utkom i januari 1935 på Internationella röda hjälpens förlag (MOPR-förlaget i Zürich och Paris). Att Zensl lämnade sin bok till ett kommunistiskt förlag, upprörde många som inte hade någon kännedom om hennes eget svåra läge och om de orsaker som låg bakom hennes beslut. Som alltid i sådana fall var många beredda att tro det värsta och frukta, att Zensl låtit moskvaagenterna förleda sig att plöttra bort sitt namn i en kommunistisk röra, som måste komma att kasta en skugga över Erichs minne.

Alla tidigare erfarenheter från liknande sammanhang vittnade ju också om att man inte kunde avvisa sådana farhågor. Men i mån som de gällde Zensls egen personlighet var de fullständigt ogrundade. Zensl skulle aldrig ha tillåtit sig att dra smuts över sin mans minne. Hans kvarlåtenskap var henne helig, och det var uteslutande för dess skull som hon fortfarande orkade leva. Den som verkligen visste vad hon gick för, behövde inte ett ögonblick tvivla på henne. Alla kunde emellertid inte känna henne. Följden var, att hon en lång tid fick en massa brev från fullständigt obekanta personer, som sökte förmå henne att avstå från sina förehavanden. Det är lätt att föreställa sig, vilket intryck detta gjorde på den hårt prövade kvinnan, som just då framför allt behövde kärlek och skonksamhet efter allt gräsligt hon fått vara med om. Åtskilliga av dessa brev sände hon till oss. De flesta

var välmenta, men knappast på sin plats just då. Ett av breven kom från Paris och var undertecknat av en viss Hermann Rupp, som varken jag eller någon annan av våra kamrater kände till. Brevskrivaren var hjärtlös nog att oförblommat säga Zensl, "att hon inte hade någon rätt att sälja Erich till Moskva", och detta vid en tidpunkt, då över huvud taget ingen kunde veta, vad Zensls skrift skulle komma att innehålla.

Man kan lätt föreställa sig, hur djupt sårad Zensl måste ha blivit av sådana utgjutelser från ansvarslösa människor. Hon kände sig ensam och missförstådd, och detta sinnestillstånd medförde, att hon inte ägnade nödig uppmärksamhet ens åt välmenta förslag. Helmut Rüdiger skrev exempelvis ett mycket vänligt brev, som hon också sände mig, och uppmanade henne att bosätta sig i Barcelona. Om hon följt det rådet, skulle hon ha besparats den sista tragedien i sitt liv.

Själv skrev hon till oss i ett brev av den 1 oktober 1934:

"Nu är det längesedan jag hörde något från er, och jag förmodar, att ni åter befinner er på resa. Jag har just skrivit till de spanska kamraterna, att jag tänker uppskjuta allt som rör Erichs skrifter till dess att ni återvänt till Europa och jag kunnat få träffa er. Jag har en känsla av att kamraterna där inte kan sätta sig in i hela den här arbetsuppgiften. Ni båda vet emellertid vad det betyder för mig, att verket blir fullständigt. Jag som i tjugofem år varit van vid att sörja för andra är nu så ensam, att jag varken har hund eller katt. Tro mig, jag har aldrig

hyst några större förhoppningar. Det är inte första gången jag fått pröva sanningen i ordet: Är du Guds son, så hjälp dig själv! Ibland smärtar det mig dock, att de första breven man fått från kamraterna varit så fruktansvärt kalla och att de sätter sina grupp-bildningar högre än vanliga mänskliga känslor. Du vet, att jag inte behöver få smaka på käppen för att kunna begripa. Jag vill bara förhandla med dig och inte med någon annan! Ännu har jag inte fullständigt kunnat läsa igenom Erichs testamente, bara så mycket av det som varit nödvändigt. Allt det där måste vi göra gemensamt . . . Rudolf och Milly, kan ni föreställa er, hur det skulle vara för mig i Barcelona! Visserligen komme jag där att befinna mig bland Erichs närmaste meningsfränder. Men det är i alla fall människor som inte har det ringaste begrepp om mig. Det skulle jag aldrig kunna ut- hårdha. Hellre stannar jag ensam i en republik, där jag blivit vänligt mottagen som makan till en dik- tare och där jag inte utsättes för några påfrestningar. Ni vet, hur mycket jag håller av er, och jag vet också, att Rudolf känt Erich som människa lika myc- ket som diktare och revolutionär och att han fäst sig vid honom, sådan som han nu en gång var."

Nu hade emellertid Zensls broschyr "Erich Müh- sams lidandesväg" kommit ut och gjort slut på alla farhågor. Boken var inget litterärt mästerverk. Men Zensl var ju inte heller någon författarinna, och hon hade dikterat texten för Meta-Kraus-Fessel, som sedan renskrivit manuskriptet åt henne. Om Zensl fått hjälp av någon mera förfaren person med att utforma sina tankar, så skulle det utan tvivel ha

kunnat bli ett åtskilligt bättre resultat med hänsyn till det rika material som hon förfogade över. Som den nu var, fyllde broschyren emellertid en uppgift, och dess fruktansvärda innehåll led knappast av de litterära bristerna. Men framför allt hade Zensl bevisat, att hon inte lät någon missbruka sig. Inte heller gjorde det korta förordet av Werner Hirsch, en kommunistisk medfånge till Erich, något försök att framställa Mühsams liv på ett oriktigt sätt. Det började nämligen med följande ord:

”Erich Mühsam, vars liv och lidandeshistoria skall skildras på de följande sidorna i denna broschyr, förblev anarkist ända till sin död. Det var en oerhörd skillnad mellan hans politiska ståndpunkt och de betraktelsesätt som hyllades av andra — kommunistiska, socialistiska eller partilösa — medfångar i Hitlertysklands koncentrationsläger. Men under hela den långa tid av ett och ett halft år som hans sista och svåraste fångenskap varade, hade Mühsam klart för sig att det i denna situation blott fick förekomma en sak: obetingad sammanhållning mellan nazistbödlarnas alla fångar.”

Om orsaken, varför hon låtit MOPR-förlaget få ta hand om boken, skrev Zensl till oss den 28 december 1934:

”Vad beträffar utgivningen av broschyren på MOPR-förlaget skulle jag vilja säga er följande: Jag var verkligen rädd för att man efter allt jag fått vara med om under de sjutton månaderna skulle låta mig få höra att jag sålt Erich (det finns ju sådana organisationsidioter) och därför gjorde jag de största ansträngningar för att få ut broschyren på

ett annat förlag. De holländska syndikalisterna, som i första hand fick manuskriptet, lämnade inte något besked. Under tiden hade Werner Hirsch blivit fri. Han kom till Prag och for därifrån vidare till Ryssland. I Moskva berättade han för Helena Strassova, att jag skrivit en broschyr om vad Erich fått utstå. Helena var en gammal bolsjevikkvinnor som jag kände sedan 1919. Hon bad mig nu sända henne manuskriptet. Jag gjorde det, och hon skrev omgående, att broschyren borde få en världsomfattande spridning, så att hela mänskligheten blev underrättad om hur en renhårig revolutionär måst dö. Stassova hade också känt Erich. De högaktade varandra trots att de hade olika politisk ståndpunkt. Kära Rudolf! Den här korrespondensen mellan Stassova och mig kan jag visa vem som helst. Innan boken trycktes fick jag också ta del av Werner Hirschs förord. Jag har givit dem den tyska, franska, engelska och spanska coopyrighten. Som jag meddelat våra kamrater, är boken fri i Holland. Samma broschyr har nu tryckts av de holländska syndikalisterna.”

I sammanhanget måste jag påpeka ännu en omständighet, som man förbisett. Zensl var en enkel kvinna, men synnerligen modig. Till naturen var hon revolutionärt inriktad och hennes rättskänsla drev henne att av hela sitt hjärta ansluta sig till de socialistiska strävandena. För teoretiska frågor hade hon inte det ringaste intresse och av den anledningen stod hon fullständigt främmande för alla åsiktsstrider. I Tyskland hade hon inte varit medlem av någon anarkistisk eller syndikalistisk organisation eller av någon annan socialistisk rörelse

och således var hon inte skyldig att stå till svars inför någon i fråga om sitt handlingssätt. Inte bara i broschyren och i breven till oss, utan också i sin korrespondens med Helmut Rüdiger och i ett senare längre brev till Emma Goldman sade hon klart ifrån, att hon vid sidan av plikterna mot Erichs kvarlåtenskap önskade ägna alla krafter åt offren i Tredje rikets koncentrationsläger och deras anhöriga och att hon ville göra det alldeles oberoende av vilket parti de anslutit sig till. Denna ståndpunkt är synnerligen begriplig med tanke på vad hon själv fått erfara under mannens fångenskap. Dessutom överensstämde den fullständigt med Zensls hela betraktelsesätt. Man kan inte heller anklaga henne för att vara driven av personliga bevekelsegrunder. Ty inkomsten av broschyren skulle gå till offren i Tyskland. För sitt arbete med broschyren fick hon, enligt vad hon skrev till oss, i allt trehundra mark från MOPR-förlaget, en försvinnande liten summa, om man räknar med den stora upplaga som boken spreds i på fyra olika språk.

Zensl torde just då i första hand ha varit angelägen om att boken skulle få en så stor spridning som möjligt, och när hon accepterade det erbjudande som fru Stassova gjort henne, så berodde det på att hon på grund av sin personliga ställning inte hade några som helst förpliktelser mot någon organisation. Men även om Zensl inte var ansvarig gentemot något bestämt parti, kände hon å andra sidan så mycket starkare, att hon gentemot Erich hade plikter som hon under inga omständigheter fick svika. I det avseendet kunde ingen förebrå henne

något, hur motbjudande det än var, att broschyren kom ut på MOPR-förlaget. För Zensl var mannens minne alltid heligt, och hon skulle aldrig ha gjort de minsta eftergifter gentemot utgivarna, om nu sådana blivit ifrågasatta. Hela innehållet i hennes broschyr vittnar om hur klart hon insåg de förpliktelser som hon hade mot sin döde man, såsom också framgår av ett annat ställe i det redan citerade brevet

”Bara en sak till: Tro mig, Rudolf, jag tillåter aldrig några revideringar i Erichs verk. Och jag kommer aldrig att gå in i det kommunistiska partiet! Vad skulle jag förresten vinna på det? Hur skulle jag sedan kunna bli i stånd att arbeta för Erich Müh-sam? Aldrig i världen gör jag det!”

Jag är absolut övertygad om att Zensl lämnade en i varje detalj riktig framställning av orsakerna till att hon gav ut sin broschyr på MOPR-förlaget. Zensl hade ett uppriktigt och rättframt sätt och sade alltid utan minsta omsvep, vad hon tänkte. Det kan intygas av alla som kände henne. Ätminstone gentemot mig, som hon i broschyren upprepat kallade ”Erichs närmaste vän och medkämpe”, skulle hon aldrig ha gjort några försök att komma med falska undanflykter.

Zensl hade inte många vänner i Prag, och hon och hennes nevö Peps levde tämligen isolerat. Meta Kraus-Fessel, som hjälpt henne med att skriva ut broschyren, återvände snart till Wien. Blott några unga tyska flyktingar och tidigare medfångar till Erich besökte henne mera regelbundet. Dessa arma satar, som själva hade materiella svårigheter att

kämpa med, var helt naturligt för nedstämda att kunna göra något för att skingra hennes bekymmer. Den enda ljuspunkten i hennes liv var under denna tid umgänget med änkan efter professor Theodor Lessing. Lessing var en känd tysk författare, som gjort sig alldeles särskilt hatad av nazisterna på grund av sin kritikerverksamhet. Han hade så småningom lyckats rädda sig och sin fru över till Prag och där hade han blivit skjuten i sin egen bostad av gestapoagenter. Den tjeckiska polisen hade inte lyckats hindra mördarna att sätta sig i säkerhet på andra sidan tyska gränsen. Senare blev emellertid polisen försiktigare och gjorde allt vad den kunde för att det i framtiden inte skulle bli några flera sådana dåd. Även Zensl fick en varning från polisen för att bege sig ut i staden, när hon inte hade någon i sällskap, så att hon inte skulle falla offer för anslag mot sitt liv.

Det gemensamma lidandet förde de båda kvinnorna mycket nära varandra. Att döma av de många upplysningarna i Zensls brev till oss måste fru Lessing ha varit en synnerligen vidhjärtad och varmt kännande kvinna, som slösade all sin kärlek på Zensl, vilket hon just då också var i trängande behov av.

Varför Zensl for till Ryssland

För många var det ofattbart, att Zensl senare kunde låta locka sig till att besöka Ryssland! Åtskilliga har ännu i dag svårt att fatta det, eftersom de ju inte känner hela sammanhanget. Ursprungligen berodde det säkerligen på att hennes broschyr kom ut på MOPR-förlaget. När fru Stassova väl gjort henne ett erbjudande om detta, var det ganska naturligt, att Zensl även i fortsättningen upprätthöll brevväxling med henne, detta så mycket mer som hon sedan gammalt varit bekant med fru Stassova och enligt Zensls egen försäkran satte henne högt som människa.

Att hon blivit inbjuden att komma till Ryssland, nämnde Zensl för första gången i ett brev till oss av den 13 november 1934, där hon skriver:

”Det var meningen, att jag för Röda hjälpens räkning skulle fara till Paris och hålla föredrag om förhållandena i de tyska koncentrationslägren. Nu tycks det emellertid inte bli av. Jag skall berätta alltsammans för er, när ni kommer tillbaka och vi kanske får mötas i England. — Från Ryssland har jag fått en officiell inbjudan att vila en tid där o. s. v. Mitt svar var visst inte ovänligt. Jag sade, att Helena Stassova kände Erich mycket bra och var för-

trogen med hans åsikter, och tillade, att jag ville följa min mans föredöme, när han offrade sitt liv för Internationalen men däremot inte för någon stat. Erichs skrifter torde inte passa i Ryssland, sade jag, och därför kunde jag inte ta emot den vänliga inbjudan. Men lova mig, käre Rudolf, att det här inte kommer längre än till dig och Milly. I min belägenhet, förstår du, Rudolf, kan man ju inte undgå att känna sig en smula rörd över det. När man har det som jag, Rudolf, vet man ju aldrig hur framtiden blir."

Det framgår av dessa rader, att man redan tidigt sökte övertala Zensl att komma till Ryssland, men att hon i början avböjde denna inbjudan. För övrigt var det på mycket goda grunder, som hon hyste ängslan för sin egen belägenhet. Den hejdlösa propaganda som nazisterna just då bedrev bland sudetyskarna och upprepade mordförsök som gestapo-agenterna begick i själva Prag bådade sannerligen inte något gott. Zensl bedömde situationen fullständigt riktigt, när hon i ett senare brev skrev följande ord:

"Också här blir det politiska läget allt mer spänt, och efter valutgången i Sudetområdet har det skärpts betydligt. För övrigt gör sig starka fascistiska tendenser allt mer märkbara även bland tjeckerna själva, och när Masaryk väl är död, vet man inte vad som kan hända."

Fast man kan ha sina gissningar, är det omöjligt att säga något bestämt om orsakerna till att Zensl blev inbjuden att komma till Ryssland. Till en början siktade man väl närmast på att utnyttja Erichs

död i propagandasyfte. Av alla Zensls brev från den tiden framgår det tydligt, att hon inte alls hade för avsikt att resa till Ryssland. Ständigt talade hon om att hon gärna ville bo ihop med oss någonstans. Ännu den 4 februari 1935 skrev hon sålunda:

"Som ni skriver, vet ni väl ännu inte, var ni tänker slå er ner. Jag hoppas nästan, att ni skall bosätta er i Spanien. Då tar jag mitt pick och pack och kommer till er. De stunder som Rudolf har lediga kunde han och jag sedan ägna åt att förbereda den samlade upplagan av Erichs skrifter. Vi behöver ju inte göra oss någon brådska. Jag tror nog att vi skall hinna få allt uppklarat på bästa sätt till diktarens 60-årsdag. Du och jag, Rudolf. Jag skall sköta hela hushållet. Du, Milly, skall inte behöva stå vid spisen en enda gång till i hela ditt liv. Din dietmat ska vi också laga precis som du måste ha den. Rudolf och jag äter leverkorv och annat. Kanske blir det till och med möjligt för oss att ta Maken till oss. Vet du, Milly, jag känner mig ibland så bedrövad, att jag kan bli tokig. Den käre gamle Maken — honom vågar jag ju inte skriva till. Det vet han nog. Han hämtade ju hela mitt bohag från lägenheten och dessutom förvarar han åtskilligt annat som är mig heligt. Skriver jag till honom, så hamnar han nog i ett läger. För hos dem tar man ju inte ens hänsyn till att folk är gamla och sjuka."

Att Zensl senare i alla fall beslöt sig för att fara till Ryssland på ett par månader, berodde på två olika saker. Man hade lovat henne, att det i Moskva skulle ges ut ett band skrifter av Erich på tyska språket. Detta erbjudande måste Zensl ha funnit

mycket lockande. Den andra orsaken torde hon emellertid ha funnit mycket mera betydelsefull. I Prag hade Zensl tagit hand om sin nevö Peps, en ung man i tjugoårsåldern, som flytt från Tyskland tillsammans med henne. Peps hade en bror, som bodde i Ryssland sedan flera år tillbaka. Han var gift där och hade en bra plats som ingenjör. Som utlännning kunde Peps inte få arbete i Prag, och därför skrev hans bror Ludwig upprepade gånger till honom och bad honom komma till Ryssland, där han säkert skulle få en bra plats. I Prag var Peps helt och hållet hänvisad till den hjälp han kunde få från sin tant, och i Zensl utblottade tillstånd var detta helt naturligt ganska tungt för henne. Särskilt bekymrade det henne, att den unge mannen inte hade några framtidsutsikter och bara meningslöst förspillde sin tid. Möjligheten för Peps att få en plats i Ryssland blev därför helt visst utslagsgivande för henne.

För övrigt kom Zensls beslut att fara till Ryssland ganska plötsligt. Ännu den 15 april 1935 skrev hon till oss:

"Vår väninna Emma (Goldman) har bjudit oss till Rivieran, dit hon nu tänker återvända från Kanada. Det gläder mig sååå mycket! Ni vet ju, att jag av naturen är en gladlynt människa. Emma har själv bjudit mig till sig och varit gränslöst rar. Jag har lovat henne, att jag inte skall göra det märkvärdigt, och det har jag ju aldrig brukat göra. Det är meningen att jag skall sköta den gemensamma matlagningen. Det skall verkligen bli gränslöst roligt att bo vid havet tillsammans med Emma. Tro-

ligen kommer hon att gräla en hel del på mig för att jag givit ut broschyren hos Röda hjälpen. Men det är väl inte så farligt. När den rara människan bara får veta, i vilken anda det skedde, så blir hon nog inte ond på mig, och det gör nog inte gamle Alexander (Berkman) heller. Jag gjorde det ju bara för att hjälpa dem som sitter i de tyska koncentrationslägren."

I juni 1935 skrev Zensl för första gången till oss, att hon beslutat sig för att ta med sin nevö Peps till Moskva. Både jag och min hustru kände en smygande ängslan för hur detta skulle sluta. Men vi visste själva inte vad det berodde på. Ty vem kunde då föreställa sig, att Zensl aldrig skulle återvända från Ryssland. Vi visste emellertid hur rakt på sak Zensl var, och vi fruktade att hon kanske genom några obetänksamma ord skulle utsätta sig för faror, vilkas räckvidd hon själv inte kunde ana. Jag skrev omgående till henne och sökte använda hela min övertalningsförmåga för att få henne att ändra sitt beslut. I samma anda skrev Emma Goldman. Hon svarade genast, att vi inte behövde vara oroliga för hennes skull. För hon hade ingenting att frukta, och om några månader skulle hon vara tillbaka i Prag igen. När jag fick veta, att Zensl inte kunde förmås att ändra sitt beslut och att hon redan gjort förberedelser för resan, skrev jag omgående till henne, att jag i så fall inte hade något mer att säga henne, eftersom hon ju var gammal nog att själv veta vad hon gjorde. För övrigt rådde jag henne kort och gott till följande: 1) att bara ta med sig sådana saker av Erich som redan var

tryckta; 2) att inte skriva några brev till oss från Ryssland, därför att det kunde vara farligt; 3) att inte utsätta sig för fara genom att tala tanklöst.

Den 27 juli fick vi så några korta rader, i vilka hon bad oss att tills vidare skicka de månatliga penningunderstöden för hyran till fru Ruth Österreich i Prag, som vi samtidigt fick adressen till. Så skrev hon vidare:

"Ni borde känna mig så bra, att ni vet att jag inte har för vana att svika mina bästa vänner, inte ens i Ryssland. Jag ämnar regelbundet skriva och berätta för er, hur jag har det, och jag kräver absolut, att ni svarar mig. För jag kan omöjligen utvärda att inte höra från er på någon längre tid. Jag är nu en gång den jag är, och den som vill umgås med mig måste ta mina vänner med på köpet."

Hennes sista brev från Prag var daterat den 1 augusti 1935, och vi fick det i New York. Där gick hon ännu en gång in på orsakerna till att hon beslutat fara till Ryssland, som synes av följande:

"Kära ni! Ruth Österreich får alltså ta hand om de verk av Erich som jag lyckats rädda, till dess att jag kommer tillbaka. I Ryssland skall arbetarförlaget trycka ett första band av Erichs skrifter: valda dikter från revolutionen och fångenskapen o. s. v. När jag nu följer med Peps dit, så beror det i första hand på att han får arbete hos sin bror. Jag ämnar inte begära något av den ryska regeringen. Jag har blivit bjuden dit av min nevö Ludwig och kommer att leva på det honorar jag får från förlaget. Nu har jag redan mitt ryska pass klart

och väntar bara på respengarna, som man lovat skicka mig i förskott.

Fru Ruth Österreich är väninnan till Hedwig Duncker och Sonja Liebknecht och en kvinna som redan fyllt fyrtio år och har en tolvårig dotter. På lösa grunder har hon blivit utesluten ur det kommunistiska partiet. Jag blev bekant med henne genom fru Lessing. Ruth har en liten plats här. Hon är sekreterare hos Schlam, som ger ut Die neuen Hefte. Medan jag är borta skall hon hyra en tvårumsvåning, och när jag kommer tillbaka, tänker vi ha gemensamt hushåll. Därför ber jag er ännu en gång sända era månadsbidrag till henne. — Käre Rudolf, alla Erichs arbeten får Ruth ta hand om. För att vara alldeles oberoende i Ryssland tar jag bara med mig några teaterstycken dit.

Det personliga skälet, varför jag far till Ryssland är ju, att jag vill få träffa Ludwig och hans fru, när de kommer till Moskva i augusti, och så hoppas jag att Peps skall få något att göra där borta. Här får han inte arbeta, och Ludwig har skrivit och bett honom komma till Ryssland, där han har möjligheter att skaffa sig utbildning. — Mitt sinne är fullt av tusen tankar. Jag tycker mig redan höra, hur det skrivs en massa djävulskap om att jag sålt Erich till Ryssland. Därför måste jag tala fullständigt öppet med er, som ju bättre än några andra vet, att det aldrig varit mitt sätt att gå en massa omvägar. Av Erichs närmaste kamrater har ingen mer än ni och Emma Goldman på allvar bekymrat sig för att jag kanske nu skulle svälta ihjäl eller gå och hänga mig. Sådant brukade Erich kalla för fantasilöshet...

Kära ni, lita på att jag aldrig skulle ha besvärat någon, om inte Erich lämnat kvar en uppgift åt mig. Då skulle jag aldrig ha lämnat Tyskland, och jag hade i så fall kanske redan nu varit på samma ställe som han . . . För att jag fortfarande lever och hårdar ut kan jag mest av allt tacka dem som höll av Erich, men däremot inte någon organisation, inte dogmatikerna, utan dem som satte värde på dikta- ren, revolutionären och den renhåriga människan.

Och så, kära ni, är jag alltså tillbaka i Prag om tre månader. Under mellantiden får Ruth ta hand om Erichs kvarlåtenskap. Om gamla fru Krapotkin fortfarande lever i Ryssland, skall jag söka stanna en tid hos henne och Vera Figner. *) För övrigt kan jag inte sova och är vansinnigt slut, och jag vet, att Erich skulle välsigna alla som är hyggliga mot mig . . .

Även i fortsättningen skall jag känna det som min uppgift att kämpa 1) mot koncentrationslägren i Tyskland, där man fortsätter att mörda, förorätta och skända människor, 2) mot judehetsen, som upp- rör mig mest av allt, eftersom människorna ju inte är ansvariga för sin härstamning, och 3) för den strålande ungdom, som nu är hänvisad att svälta och gå under som emigranter. Ja, kära Rudolf, det är vad jag har att säga dig redan nu före min avresa. Min närmaste adress är: Fru Helena Stassova, Röda hjälpens generalsekreterare, Moskva, Sovjet.

Kyssar och hälsningar till er båda från

Er Zensl."

---

*) Erich och Zensl hade lärt känna Sophie, Krapotkins fru, när hon en längre tid bodde hos oss i Berlin.

Också av detta brev framgår det ju klart och tydligt, att Zensl aldrig hade några planer på att stanna kvar i Ryssland och att hon lämnade Erich Mühsams litterära kvarlåtenskap hos Ruth Öster- reich i Prag.

Zensls brev från Ryssland

I oktober fick vi det första brevet från Ryssland. Det kom från Michor och var poststämplat den 15 september 1935.

”Kära Milly och Rudolf!

Sedan den 8 augusti är jag alltså nu här i Ryssland. Jag blev sjuk i Moskva, och till den 30 september stannar jag och Peps nu här på Krim vid Svarta havet. Så snart vi kommer tillbaka till Moskva, skall Peps börja vid en teknisk skola. Hittills har jag inte sett mer än Moskva och min nevö Ludwig och hans fru. Han kunde resa till Moskva med detsamma. Det var bra. De bodde båda två tillsammans med mig på ett hotell i en veckas tid. — Nu skall man ge ut Erichs visor, soldatsånger och revolutionsdikter här. Jag får honoraret i rubel, därför att man inte vill lämna någon utländsk valuta. Alltså lever jag här i landet på Erichs arbeten. Bara sjukhusvistelsen och den allra första tiden betalades av MOPR. — Det är mycket vackert här vid Svarta havet, och jag hoppas att jag skall kunna ta igen mig så grundligt, att jag blir vuxen allt som sedan kan komma. I dag har det gått tjugo år sedan jag gifte mig med Erich. En

sådan dag tänker man på alla som man håller av, och det är just därför som jag skriver till er. När jag kommer tillbaka till Moskva, skall jag söka reda på gamla fru Krapotkin. — Jag är alldeles slut. Det går inte för mig att få bada i havet. Hjärtat slår för långsamt . . . Kära ni, ofta har jag förskräckligt ont i hjärtat. Men jag måste ju leva vidare. — Det skulle glädja mig mycket, om jag hittade några rader från er, när jag är tillbaka i Moskva igen om tre veckor. Vi kommer ju att återses en dag, och då skall vi tala muntligt om allt. När jag träffar gamla fru Krapotkin, skriver vi tillsammans till er. — Jag vet, att det här brevet är tokigt. Men för ögonblicket kan det inte hjälpas. Jag har ju redan haft ett sammanbrott förut. Här gör man sig all möjlig möda med mig.

Er alltid trogna Zensl.”

Nästa brev kom från Moskva och var daterat den 25 november 1935. Nu upprepade Zensl ännu en gång de detaljer som hon meddelat oss i sitt förra brev. Hon berättade om sin nevö Ludwig och hans fru, som just då gick och väntade ett barn. Ludwig hade plats som ingenjör i det avlägsna Tjeljabinsk. Där samarbetade han huvudsakligen med tatarer och kirgiser, och det föreföll som om han i stort sett skulle vara nöjd med sina förhållanden. Särskilt var hon glad över att Peps kunde få gå i en skola i Moskva och utbilda sig till arkitekt.

Om sig själv berättade hon, att hon varit med om en kongress som Röda hjälpen anordnat strax efter det att hon kommit till Ryssland. Men hon

kunde blott delta första dagen, därför att hon råkat ut för en elakartad influensa. Först fick hon ligga till sängs i fjorton dagar, och sedan skickade man henne och Peps till Mickor, ett vilohem på Krim. Vidare meddelade hon oss, att hon nu träffat avtal om ett band av Erichs skrifter, som skulle komma ut på Deutscher Arbeiterverlag i Moskva den 1 januari 1936. Hennes broschyr om Erich skulle dessutom utges i rysk översättning på förlaget Unga gardet tillsammans med ett urval dikter av Erich. Sedan hon låtit oss veta allt detta, skrev hon vidare:

"Sedan, Rudolf, kommer här att inspelas en film på grundval av broschyren. Filmen skall helt enkelt kallas Erich Mühsam. Jag skall själv medverka i den filmen, och Erichs åsikter kommer man inte att tumma på det minsta i den. Det kommer att bli ett verk som riktar sig mot det fascistiska barbariet, och man får se, hur de plågade ihjäl en diktare, som dessutom var jude. Det var Alexander Granach som först fick uppslaget till denna Mühsam-film. (Granach var en bekant tysk skådespelare, som hade flytt till Ryssland. Han dog i Kalifornien för några år sedan.) Bredel hade fått i uppdrag att utarbeta scenariet, som måste vara färdigt till den 15 januari. De närmaste medarbetarna i filmen är: Granach, regissör, Bredel, jag, Buttich och Werner Hirsch, som var tillsammans med Erich i koncentrationslägret under den allra svåraste tiden och som hörde till de värst pinade, därför att han var halvjude. Bland de medagerande skall vi ha kamrater från bayerska rådsrepubliken, men däremot inte så många skådespelare.

Fru Mühsams roll skall jag själv spela. Hur det skall gå, vet jag inte . . .

Jag har måst tala om koncentrationslägren i Tyskland och kvinnorna och barnen i de politiska fångelserna vid flera tillfällen på olika möten. Sista gången var den 17 november, då jag talade vid ett möte med 1.600 ryssar från olika delar av landet, alla yrkesarbetare, som ligger här för att studera främmande språk. Eftersom de just nu håller på med tyska, blev talet hållet på tyska språket. Suttich, en av Erichs kamrater från bayerska rådsrepubliken, stod för inledningsanförandet. Det fanns inget att anmärka på dess utformning, och han betonade, att Erich varit anarkist . . . Sedan fick jag tala om fångarnas belägenhet i Tyskland, och jag kunde tydligt känna, hur uppskakade de ryska arbetarna blev. Granach läste några revolutionsdikter, och så deklamerade Carola Neher (diktaren Klabunds maka) en del av Erichs soldatvisor. Rysarna blev mest förtjusta i Erichs lyriska och satiriska saker. Slutligen sjöng Ernst Busch ett par visor . . .

Och nu, Rudolf, skall jag fara ända till Sibirien, först till Vjatka och sedan till Tjeljabinsk, där Ludwig arbetar. Min enda uppgift där blir att tala om för de ryska arbetarna, vad fascismen är för något, och be dem, att de inte skall glömma bort våra fångar i Tyskland utan ge också dem sitt materiella stöd. Jag hoppas, att jag skall lyckas genomföra denna uppgift, och att alla mina kamrater skall bedöma saken, med lika rent uppsåt, som jag har när jag nu gör det. Framför allt hoppas jag,

att Milly är frisk och att vi får träffas igen någonstans i världen ett av de närmaste åren.

Med hälsningar och kyssar till er från er trogna
Zensl."

Ett brev som hon daterat i Moskva den 9 januari 1936 ägnade hon huvudsakligen åt privata förhållanden. Zensl ville veta, hur det stod till med lilla Greta och Maken, och hon berättade om släktingar till Erich, som hon hört ifrån den sista tiden. Så talade hon om de intryck hon fått av Moskva:

"Från mitt hörnrum ser jag solen gå upp och ner som ett rött eldklot, något som jag aldrig tidigare upplevt. Mestadels är himlen emellertid alldeles grå och jämnulen, precis som den är i dag också. Troligen blir det snö igen. Jag bor i närheten av Kreml, som jag dagligen har för ögonen i all dess barbariska skönhet. Och jag ser katedralen vid Röda torget med dess kupol som är alldeles vit av snö. Tänk om man kunde måla!

Jag har besökt Heinrich Vogler i hans ateljé ett par dagar. Han målade några arbetare som satt i koncentrationsläger. Vet du Milly, de där båda männens ögon är som en evig anklagelse mot det mänskliga förtrycket i Tyskland. Vogler skall måla mig också. Här finns alltså många människor som håller av mig, och till dem kan jag ofta gå och känna, att de ömmar för mig. Jag skulle bara vilja att vi riktigt säkert fick träffa varandra i år, och så önskar jag er allt gott på det nya året."

I samma brev bad hon Milly om möjligt sända

henne varma kläder, garn till ett par jumprar, tre mössor och andra nödvändighetsartiklar, en antydan om att hon inte dansade på rosor.

Zensls nästa brev var skrivet den 28 februari 1936. Det gick mycket trögt med postgången. De flesta breven tog två till tre månader för att komma fram. Det var väl därför som hon tycktes glömma bort, vad hon redan skrivit till oss. Det är också möjligt, att hon för säkerhets skull upprepade sig, eftersom hon kanske inte var riktigt viss om att alla breven skulle nå fram till oss.

Från Ruth Österreich i Prag hade hon fått veta, att pengarna från Amerika anlände regelbundet, och det var hon mycket glad över. Så skrev hon till oss, att Peps redan avlagt sin första examen och skulle bli arkitekt om tre år, något som naturligtvis låg henne mycket varmt om hjärtat. Brevet slutade med följande ord:

"Visserligen är jag inte alldeles ensam här i landet. Men jag längtar ändå mycket efter er och hoppas att vi med det snaraste skall kunna träffas någonstans."

Det sista av Zensls brev som vi fick från Ryssland var skrivet den 14 mars 1936 och kom från Moskva. Här några korta utdrag ur det:

"Jag har varit i Norra Ryssland på en fyra veckors resa för MOPR. Besökte Vjatka, Sverdlovsk, Tjeljabinsk, där Luggi (Ludwig) bor, och Magnitogorsk. Överallt höll jag tal vid fabrikerna om hur fångarna hade det i Tyskland och fick säga allt vad jag hade på hjärtat.

Jag reste tillsammans med en mycket präktig kvinnlig kamrat, vars man sitter fången i Tyskland. Hennes lilla dotter har dött under flykten eller rättare sagt sedan hon blivit emigrant. Hennes mor var rysk judinna, och fadern var tysk från Rhenlandet. Hon har vuxit upp i Köln och talar utmärkt ryska, tyska och franska. Under de fyra veckorna gick det mycket bra för oss att leva och arbeta tillsammans. Vet du, Milly, om Erich kunde se mig, så tror jag bestämt att han skulle vara nöjd med mig . . .

Jag fick ditt brev, Milly, när jag kom tillbaka från resan, och det gjorde mig mycket glad. Jag gick till MOPR och fick veta, att jag kunde få ta emot sakerna. (Här avses ett stort paket med kläder, som vi skickat henne och som vi omnämnt i vårt brev) . . .

Hur skall det egentligen gå med Spanien, kära ni? Tror ni, att vi skall kunna återses där? Ack, vad det skulle vara skönt. — Jag bifogar en bild av det kloster, där Krapotkin blivit begravnen. (Det var ett vykort av det tidigare klostret Novo-Devitji, som nu förvandlats till ett museum för hemslöjds-konst.) Vid museet har jag fått veta gamla fru Krapotkins adress. Hon bor nu i Dmitrov. Jag har skrivit till henne, men ännu inte fått något svar. Jag tackar er av hela mitt hjärta för er kärlek och trofasthet och är själv djupt fäst vid er.

Med hälsning och kyss från er Zensl.”

Sedan fick vi ett vykort, som föreställde den tidigare St. Vasiliskatedralen med några rader av följande lydelse:

Hotell Moskva, Novaja Moskovskaja,
den 13 april 1936.

”Kära Milly!

Fått brev. Jag blir underrättad, när paketet kommer. Så fort jag fått det, skickar jag ett telegram, för det är inte så dyrt. Brev skriver jag i morgon. Hälsningar till Rudolf och dig.

Er tillgivna Zensl.”

Detta var de sista raderna som vi fick från Zensl. Om hon alls skrev det brev hon talade om, så nådde det i varje fall inte fram till oss. Man har knappast orsak att förmoda, att hon någonsin fick ta emot det dyrbara paketet, som vi skickade henne på hennes egen begäran. När vi en lång tid inte hört något från henne, skrev jag ännu ett brev och tre brevkort. De förblev emellertid obesvarade, och jag gav då upp hoppet och gjorde inga flera försök. Vi var båda mycket bedrövade, eftersom vi ju visste, att Zensls hälsa inte var den bästa, och vi trodde, att hon kanske blivit allvarligt sjuk. Att hon blivit häktad, anade vi däremot inte. Ty av alla hennes brev hade det ju klart framgått, att hon hade de bästa förbindelser med fru Stassova och MOPR. Om det inte varit förhållandet, så skulle man säkert inte ha ordnat några möten och till och med skickat ut henne på resa.

Det meddelas att Zensl blivit häktad

Redan tidigare har jag nämnt, att jag innan Zensl reste från Prag på det livligaste rått henne att inte skriva till oss från Ryssland. När hon inte ville höra på det, utan själv på eget initiativ skickade brev till oss om sin resa, måste vi naturligtvis besvara dem, eftersom vår tystnad eljest säkert skulle ha gjort henne mycket ängslig. För övrigt var det inte någon hemlighet, att hon upprätthållit kontakt med oss hela tiden efter det att Erich blivit häktad, och det framgick till och med av hennes broschyr. Man behöver väl knappast framhålla, att alla våra brev till henne varit rent personliga; det talades aldrig om politik i dem och särskilt inte om förhållandena i Ryssland. Även Zensl var klok nog att inte göra sig skyldig till några obetänksamma uttalanden. Det som hon skrev till oss om sina personliga upplevelser i landet, skulle inte ens en rysk polishjärna kunna finna något misstänkt i.

Men i maj 1936 fick vi så ett brev från våra vänner Mollie och Sonja Flechine i Paris, och de sade sig ur säkra källor ha inhämtat, att Zensl blivit häktad. Båda var goda vänner till Mühsams och bad mig enträget, att jag omedelbart skulle vidtaga åtgärder för att få henne befriad. Det var lättare sagt

än gjort. Och för resten hade vi all anledning att frukta, att en offentlig protest just då skulle snarare skada än gagna Zensl. Något liknande skrev jag också till mina vänner i Paris, och de visade sig vara av samma mening.

Några veckor senare anlände emellertid följande brev från Holland, så att det inte längre fanns några möjligheter att tvivla på saken:

Enkhuizen den 4.7 1936.

Kamrat Rocker!

Utan tvivel har ni redan någon tid haft vetskap om det faktum, att Zensl blivit häktad. Jag räknar med den möjligheten, att ni kanske fortfarande är okunnig om en del detaljer i saken, och därför anser jag det vara min plikt att låta er få del av några anteckningar, som jag gjorde strax efter det att jag lämnade Sovjetunionen. Jag reste ut kort efter det att Zensl häktades den 30 april. Här har jag länge sökt efter er adress, som jag slutligen fick av redaktören för den holländska tidningen Syndicalist.

Det jag vet om Zensls häktning, har jag inhämtat från hennes nevö Peps. Jag känner inte till något om hennes vidare öden. Från flera kamrater har jag inte fått några underrättelser. För några dagar sedan kom det emellertid ett brev från en väninna, och det bekräftade (om också inte uttryckligen), vad jag redan förmodat, nämligen att Zensl fortfarande sitter häktad. Eljest hade hon alldeles säkert indirekt meddelat mig detta.

Fyra dagar efter det att Zensl blivit häktad, måste

Helena Stassova tillstå, att så var fallet, sedan hon då spelat komedi i två dagar. (Som ni säkert redan vet, var umgänget mellan Stassova och Zensl fullständigt normalt ända till samma dag som Zensl blev häktad.) Vid sitt sista samtal med Peps hade Stassova emellertid förklarat: "Men för övrigt är Mühsams kvarlåtenskap på intet sätt familjen Mühsams privatangelägenhet."

Jag påpekade för henne, att Peps naturligtvis var förbjuden att tala, och att det skulle vara mycket riskabelt för honom, om saken kom till offentligheten. Såvida han inte redan är häktad? Inte heller då skulle det emellertid vara nyttigt för honom. Under alla omständigheter kan det dock vara betydelsefullt, att hon är underrättad om dessa förhållanden.

Om anledningen till att Zensl häktats visste och vet vi inget bestämt. Det är sant, att hon aldrig hemlighöll, att Erich var anarkist, och hon medverkade aldrig i det ständiga smickret kring Stalin. Men vi anser det knappast troligt, att hon blev häktad för den sakens skull. En annan möjlighet är, att hon på grund av lättrogenhet kommit i kontakt med förmenta fiender till regimen utan att veta vem hon hade att göra med. I det senare fallet måste man emellertid utgå ifrån, att hon åter borde bli frigiven.

Nu en del om mig själv. Jag är ingenjör i Moskva och har haft semester mellan den 1 maj och den 25 juni, men inte kunnat resa tillbaka, därför att jag inte fått något återresevisum. För närvarande räknar jag emellertid med att kunna resa tillbaka

till Ryssland. Därför kan mitt namn inte yppas. Jag kan inte säga, hur länge jag stannar kvar i Holland. Jag kan få mitt visum vilken dag som helst, men det kan också dröja några veckor till.

Det var på inbjudan från Röda hjälpen (MOPR) som Zensl Mühsam kom till Sovjetunionen från Prag i augusti 1935. På hösten låg hon på ett vilohem på Krim tillsammans med sin nevö Joseph Elfinger (kallad Peps). På vintern gjorde hon en lyckad propagandaresa till Vjatka, Tjeljabinsk, Sverdlovsk och Magnitogorsk. Där hölls MOPR-möten för att hjälpa de politiska fångarna i Tyskland. Senare talade hon vid ryska möten i fabriker och på klubbar i Moskva bl. a. på internationella kvinnodagen och på Pariskommunens dag. Zensl sade till mig, att hon var i sin fulla rätt att tala som makan till dikteren och anarkisten Mühsam. Hon talade på tyska, och hennes anföranden tolkades nästan alltid till ryska av en av MOPR:s anställda, en dotter till en rysk judinna, som vistats flera år i Tyskland.

I april 1936 började Zensl förhandla med ett litteraturinstitut i Moskva som ville förvärva Mühsams arbeten till sitt arkiv och bland annat önskade hans dagböcker och de skisshäften som Erich tecknat i under fångenskapen. Dessa förhandlingar avslutades den 22 april 1936. Troligen träffades en uppgörelse om att en viss penningssumma skulle utbetalas till Zensl från institutets sida, kanske också om att Zensl skulle få anställning vid institutet och om författarrätten (under de ifrågavarande förhandlingarna hade det förutsatts, att Zensl skulle få honorar för alla arbeten som trycktes).

Den 23 april försvann Zensl plötsligt från sitt hotell (Novaja Moskovskaja) utan att ha lämnat några underrättelser till sina vänner och bekanta. Det har visat sig obestridligt, att hon blivit häktad av Folkkommissariatet för inrikes angelägenheter (som efterträtt GPU). Hennes nevö är inte tillåten att sätta sig i förbindelse med henne.

Frågan om hennes medborgarskap är inte fullkomligt klar. Hon hade ett pass för ryska medborgare. Men hennes vänner sade henne, att hon inte fått ryskt medborgarskap och att hon när som helst kunde återvända till Prag. — Skulle ni ha några ytterligare frågor att ställa till mig, kan ni söka komma i kontakt med mig, medan jag fortfarande är kvar i Holland. Jag är emellertid tämligen säker på att jag redan skrivit ner allt väsentligt som jag känner till. Jag kommer emellertid att underrätta er, om jag skulle få veta något nytt den närmaste tiden. Med kamratlig hälsning. V. de Wit.

Det var en för mig fullständigt okänd person som skrivit detta brev. Men hans uppgifter var ju så rediga, och stämde så väl överens med det som Zensl redan meddelat oss, att vi inte längre kunde tvivla på att hon blivit häktad. Några dagar senar mottog vi ett brev från mina vänner Albert de Jong och Arthur Müller-Lehning i Amsterdam med fullständigare besked om brevskrivaren. De hade själva träffat de Wit och försäkrade, att jag obetingat kunde utgå ifrån att hans uppgifter var tillförlitliga. De Wit var en före detta holländsk värnpliktsvägrare, som emellertid inte varit bosatt i Holland sedan 1920. Redan i Berlin hade han lärt känna Erich och Zensl,

och sedan 1929 hade han bott med sin fru i Moskva, där han var anställd som ingenjör vid ett företag.

Eftersom Zensl berättat för de Wit, att Erich i sitt testamente utsett mig att ta hand om hans litterära kvarlåtenskaper, sökte han i första hand efter min adress, när han kom till Holland, och han hade också fått den av mina vänner i Amsterdam. Vid ett personligt samtal med de Jong och Müller-Lehning hade de Wit meddelat en hel del ytterligare detaljer, som han inte berört i sitt brev till mig. Av dem framgick det, att de Wit och hans fru hört till Zensls närmaste bekanta i Moskva och att de ofta besökt henne. De Wit hade också berättat för mina vänner om den Mühsamfilm som man höll på att göra i Moskva, och därvid hade han sagt dem, att Zensl förklarat för honom och hans fru, "att hon inte kunde tillåta, att filmen fick en bolsjevikisk tendens och inte fullständigt motsvarade Erichs uppfattning".

Vidare lämnade mina vänner mig följande rapport om andra upplysningar som de fått av de Wit:

"Kvällen före häktningen hade Zensl som så många gånger tidigare varit på besök hos sina vänner, dr Wits. Där hade hon haft en hel rad telefonsamtal och gjort upp om sammanträffanden nästa dag, då man också skulle träffa det slutgiltiga avtalet om utgivningen av Erichs skrifter. Hon hade gjort upp om en mötestid med fru de Wit också. Men när hon egendomligt nog inte kom på den avtalade tiden, gick man till hennes hotell, och då hon inte stod att finna där heller, uppsökte man Peps, för att få underrättelser genom honom. Peps visste ingenting och begav sig genast till hotellet, där man

sade honom, att hans tant gått ut. Han ville inte nöja sig med detta och följde våningsstäderskan till Zensls rum. Där upptäckte flickan, att hon inte hade nyckeln till Zensls rum på sin knippa. Peps begav sig då till Röda hjälpens kontor, där man emellertid sade sig inte veta någonting. Det råder inte något tvivel om att hon blivit häktad. Dessutom är det säkert, att hon hålles fullständigt isolerad, och eftersom hon, som du vet, inte förstår ett enda ord ryska, är hon fullständigt avstängd från yttervärlden.”

Mina vänner kom så med flera förslag om vad som skulle kunna göras åt saken, och de bad mig göra allt jag under de givna omständigheterna kunde åstadkomma i Amerika.

Det rådde inte något tvivel om att Zensl blivit häktad. Men det var å andra sidan så mycket vanskligare att säga vad man skulle göra åt det, eftersom jag ju vid den tiden inte kunde offentligt begagna mig av de meddelanden som de Wit lämnat till mig och mina vänner. Det var viktiga upplysningar. Men vi måste hemlighålla dem, om vi inte ville skada de Wit.*)

---

*) Strax efteråt for de Wit tillbaka till Ryssland, där han senare blev häktad av NKVD och dömd till fem års straffarbete. Enligt uppgift från hans fru, som nu bor i Holland, dog han under fångenskapen.

Hyckleriets högskola

Nu diskuterade jag saken med min gamle vän Harry Kelly, och vi kom båda till den slutsatsen, att vi borde anförtro oss åt Roger Baldwin, ordföranden i American Civil Liberties Union. Eftersom Baldwin också var ordförande i International Committee for Political Prisoners, en institution som bildats i Amerika 1942 och hade till uppgift att bistå politiska fångar i utlandet, oavsett deras partianslutning, så kunde vi knappast hitta någon bättre man att vända oss till i Förenta staterna.

Baldwin förklarade sig också genast villig att göra vad som stod i hans makt, och han har sedan redligt hållit vad han lovade. I första hand ville han bringa klarhet över orsakerna till att man häktat Zensl. Därför satte han sig i förbindelse med det ryska sändebudet, som han var personligen bekant med. Sändebudet lovade honom också att inhämta upplysningar från sin regering och meddelade honom några månader därefter, att Zensl blivit häktad, därför att hon ”missbrukat Sovjetunionens gästfrihet”. På vad sätt detta skett, var naturligtvis inte möjligt att få veta.

Under tiden hade emellertid min väninna Mollie Flechine i Paris skickat mig ett brev, som hon fått

från Prag och som gjorde oss ytterligt bestörta. Det framgick av denna skrivelse, att också Peps en tid suttit häktad i Moskva, men sedan åter blivit frigiven. Sedan hade han skickat ett kort brev till en kvinna i Prag, som där bott på samma pensionat som Zensl, och undrat, om hans tant redan anlänt till Prag. Var inte det förhållandet, ämnade han skriva till Erichs bror i Palestina och höra, om denne möjligen hade några upplysningar rörande Zensl. Om detta påpekade den som skrivit brevet till Mollie:

"Peps' brev är oroväckande. Tydligt har man (Stassova?) sagt honom, att Zensl blivit utvisad från Ryssland. Men eftersom hon inte avhörts någonstans, kan man inte avvisa antagandet, att hon kanske redan blivit likviderad."

Jag underrättade omedelbart Baldwin om detta brev. Han hade under tiden sökt komma i direkt förbindelse med Zensl genom den ryska legationen, och han hade då blivit hänvisad till Helene Stassovas adress i Moskva. Samtidigt hade Baldwin sökt få besked, huruvida Sovjetregeringen skulle medge Zensls utresevisum, om man kunde skaffa henne ett inresevisum till Förenta staterna. Sändebudet kunde inte lämna honom några bestämda uppgifter om detta, men var av den åsikten, att en sådan möjlighet förmodligen fanns. Då det nu i första hand gällde att få direkt besked från Zensl, om hon över huvud taget var villig att komma till Förenta staterna, i den händelse det yppade sig en möjlighet att göra detta, så skrev Baldwin till fru Stassova för att få närmare upplysningar av henne. Fru

Stassova svarade honom med följande brev, som var avfattat på engelska språket:

Moskva den 23 mars 1937.

Herr Roger N. Baldwin
70 Fifth Avenue, Room 412
New York City.

Kära herr Baldwin!

Som svar på Ert brev av den 24 februari kan jag meddela Er, att fru Mühsam har det alldeles utmärkt. En tid vistades hon vid ett vilohem. Men nu befinner hon sig i Moskva.

Jag har talat med henne och visat henne Ert brev. Enligt vad hon sade mig, kände hon bland namnen inom er generalkommitté blott fru Sinclair Lewis och dessutom Rudolf Rocker. Från honom hade hon inte på länge hört något, och eftersom hon inte fick något svar, hade också hon slutat skriva.

Jag har framfört Era hälsningar, och hon tackar Er för Ert vänliga intresse.

Om Ni eller någon annan önskar skriva till henne, så sänd breven under min adress. Jag skall omedelbart överlämna dem till henne.

Broderligen Er H. Stassova.

Det låg ju i öppen dag, att detta brev var fullständigt otillfredsställande. Av de tidigare meddelade utdragen ur Zensls brev framgår det, att hon och även Erich haft mycket höga tankar om fru Stassova som människa. I vad mån den uppfattningen var berättigad eller inte, kan jag inte bedöma,

eftersom jag personligen aldrig lärt känna fru Stassova. Men när hon i sitt brev till Baldwin tillgripit en direkt lögn och sökt inbilla honom, att Zensl "en tid vistades vid ett vilohem", så visar det åtminstone, att hon måste ha ändrat sig högst betydligt. Även om man antar, att polisen givit fru Stassova i uppdrag att avfatta sitt brev till Baldwin på sätt som skedde, och det lär väl inte kunna be-
tvivlas, så visar ju detta blott, att en rakryggad karaktär över huvud taget inte kan bli bestående i en absolut polisstat.

Roger Baldwin fick naturligtvis inget gott intryck av vad Stassova skrivit. Han sköt emellertid alla betänkligheter åt sidan och skrev ett brev till Zensl. Några månader senare kom så följande svar på det från Moskva:

Moskva den 3 augusti 1937.

Bäste herr Roger Baldwin!

Vill Ni förlåta mig att jag inte genast svarat på Ert älskvärda och omtänksamma brev. Det har pågått en del förhandlingar rörande min mans arbeten. Eftersom allt detta emellertid ännu inte slutförts, önskade jag vänta några dagar för att kunna ha något gynnsamt att meddela.

Min mans dagböcker finns nu i Gorkijinstitutet. Jag har undertecknat kontraktet. Institutet ger mig en möjlighet att låta skriva av alla Erich Mühsams arbeten, i mån som de finns i Sovjetunionens bibliotek. På så sätt söker jag skaffa mig en utväg att leva.

Min nevö och jag får ett understöd på 600 rubel från MOPR, och jag har ett rum här i deras hus. Min nevö bor i närheten och har också fått ett rum. Enligt kontraktet får jag pengar från Gorkijinstitutet för att kunna bli färdig med avskrifterna av min mans arbeten. Även den underrättelsen är för mina och Erichs vänner. De glömmar väl inte bort 60-årsdagen! Vännerna, som bryr sig om mig, skulle jag vilja be, att de själva skriver till mig.

Den 6 april skulle min man ha fyllt 60 år. Jag ber mina vänner låta mig få veta ett förlag som kunde ge ut en bok på tyska till Erich Mühsams 60-årsdag. Hans dikter och framför allt en bok med "Opolitiska minnen". Det är fråga om arton artiklar i Vossische Zeitung, Berlin, som Erich tänkte sig sammanförda i en bok.

Efter den 15 augusti hoppas jag få lov att göra en avskrift i Leninbiblioteket för just den boken, de "Opolitiska minnena".

Var vänlig meddela mina vänner, att jag lider av en otäck tandhistoria. Den har emellertid blivit utmärkt behandlad. Men självfallet är jag inte lika stark och frisk som förr, då min man levde.

Man skulle väl knappast ha varit värd att få leva i ett tjugoförårigt äktenskap tillsammans med en sådan människa som Erich Mühsam, om det gått alldeles spårlöst förbi en, att han blivit ryckt bort från sin hustru på ett sådant här sätt.

Jag tackar ännu en gång av hela mitt hjärta och anhåller om svar.

Er Kresentina Mühsam.

Detta underliga brev var skrivet med maskin — till och med underskriften var maskinskriven. Jag blev alldeles häpen. Det slog mig strax, att Zensl omöjligt kunde ha haft något att skaffa med ett sådant sammelsurium. Brevets innehåll var av en sådan beskaffenhet, att vilken stympare som helst kunde ha satt ihop det. När Zensl häktades, hade polisen säkerligen också tagit med sig hennes brev-samlingar och övriga papper. Mer behövde man ju inte för att åstadkomma ett brev som detta.

Något som alldeles särskilt befäste denna min övertygelse var den omständigheten, att Zensl nämnt de "Opolitiska minnena" i det henne tillskrivna brevet. På sin tid hade Vossische Zeitung bett Erich skriva tolv artiklar om sina litterära vänner, eftersom han under Münchentiden blivit personligt bekant med många av den tyska litteraturens mest framträdande målsmän. Hans artiklar kom med många okända detaljer och var skrivna på ett mycket lustigt sätt. I själva verket väckte de så stor förtjusning bland läsarna, att tidningens utgivare bad honom skriva ytterligare sex artiklar. När Zensl därför frågade mig, vilka av Erichs arbeten som under de givna förhållandena lättast skulle kunna finna en utgivare, svarade jag henne i ett av mina brev till Moskva: "Avgjort de Opolitiska minnena". Mina misstankar var alltså fullständigt berättigade.

Vad som framför allt slog mig i detta förmenta brev från Zensl var emellertid påståendet, att Erichs dagböcker fanns i Gorkijinstitutet. Om detta verkligen var fallet, så måste man fråga sig, hur de kommit dit. Som jag redan tidigare nämnt, hade jag

rätt Zensl att blott ta med sig sådana arbeten av Erich som redan var tryckta och lämna kvar hela hans efterskörd i säkert förvar i Prag. Hon hade givit mig ett heligt löfte att göra det och noga räknat upp, vilka saker hon tänkte ta med sig. Jag kände henne alltför väl, för att jag skulle ha det minsta tvivel på den punkten. Dessutom var det hennes direkta plikt att inte företa sig något i det avseendet utan mitt godkännande. Ty i ett brev från Prag den 7 september 1934 hade hon själv meddelat, att Erich i sitt testamente gjort henne och mig till förvaltare av hans litterära kvarlåtenskap, och hon hade alltid hållit sin mans sista vilja i helgd. Zensl var en alltigenom hederlig människa, som aldrig skulle kunna förmå sig till dubbelspel. Detta har hela tiden varit min uppfattning, och hon har inte givit mig någon anledning att ändra mening.

Om det alltså är sant, att Erichs dagböcker och därtill förmodligen även hela hans efterskörd numera befinner sig i Ryssland, så måste man utgå ifrån, att Zensl blivit tvingad att samtycka till detta. Hur detta tvång varit beskaffat, därom kan man ju blott hysa gissningar. De enda, som vore i stånd att lämna upplysningar om det, är Zensl själv och fru Ruth Österreich, som skulle ha hand om Erichs efterskörd i Prag. Efter kriget har jag gjort de yttersta ansträngningar att få kännedom om fru Österreichs uppehållsort. Men det har misslyckats, kanske därför att hon redan är död.

Fast vi hade all anledning att tvivla på brevet äkthet, skrev Roger Baldwin följande rader under den adress som han fått från fru Stassova:

Room 412, Fifth Avenue
New York City, U. S. A.
den 8 december 1937.

Fru Erich Mühsam
Ulitsa Ogarova Nr 4
Moskva, Sovjetunionen.

Kära fru Mühsam!

Jag skriver personligen till Er, därför att några av Era vänner och släktingar vore intresserade av att få veta, om Ni är villig att komma till Förenta staterna, ifall Ni får tillstånd att göra det och man kan skaffa de pengar som behövs för Er resa. Fast det blir en smula svårt, skulle det kanske kunna ordnas, och Ni kommer nog att finna det enklast att här personligen ta hand om den engelska upplagan av Er mans skrifter. Att göra det från Moskva vore fullständigt omöjligt.

Naturligtvis måste man först undanröja en del svårigheter att få pass. Jag utgår från att Ni inte har något pass och därför är i behov av ett Nansen-pass, på vilket Ni kunde få ett amerikanskt visum. Jag antar, att Ni inte bör ha några svårigheter att få ett utresevisum från Sovjetunionen.

Med vänlig hälsning

Er tillgivne Roger N. Baldwin.

Jag kunde lyckligtvis lämna Baldwin adressen till Zensls syster i Kansas City, och han skyndade sig därför att fråga henne, om hon som närmaste släkting var villig att utställa en ansvarsförbindelse

för henne, så att man kunde begära, att hon skulle få inresevisum till Förenta staterna.

Åter gick det en längre tid. Men i juni 1938 kunde Baldwin meddela mig, att han fått svar från Zensl. I detta svar — förutsatt att Zensl nu verkligen skrivit brevet — lät honom veta, att fru Margarete Joel, född Mühsam, i juni skulle anlända till New York för att där besöka sin son, doktor Walther Joel. Hon bad Baldwin sätta sig i förbindelse med henne och med systemen i Kansas City. Men hon kunde inte uppge adressen till doktor Walther Joel.

Vi misslyckades med alla våra försök att hitta doktor Joels adress i New York. Varken honom eller hans mor har vi någonsin sett skymten av. Det ligger därför nära till hands att förmoda, att det var fråga om en ren drift, som man av någon oförklarlig anledning hittat på. Kanske ville man i Moskva blott få veta, hur långt förberedelserna för Zensls inresa till Amerika framskridit eller om man fortfarande alls sysselsatte sig med saken.

Nu skrev Roger Baldwin följande rader till Zensl:

New York den 5 oktober 1938.

Fru Zensl Mühsam
Ulitsa Ogarova 4 MOPR:s hus
Rum nr 74
Moskva, Sovjetunionen.

Kära fru Mühsam!

Jag har äntligen fått tag på den rätta adressen till Er syster i Kansas City, Missouri. Den lyder: Mrs. Otto eller Käte Ehrecke, 1739 Jackson Ave, Kansas City, Mo.

Hon skriver till oss, att hon skulle bli mycket glad, om Ni ville komma till Förenta staterna för att bo hos henne och att hon är redo att underteckna alla nödvändiga papper.

Nu återstår det blott att övervinna två svårigheter:

1. Utresevisum från Sovjetunionen, som vi väl förmodar, att Ni skall kunna få.

2. Ett amerikanskt visum, som bäst begärs hos amerikanska legationen. Efterhör hos legationen, om man kan utfärda visum för Er på grundval av de papper Ni har, så snart Er syster hunnit sända Er dessa papper. Skulle de papper Ni då förfogar över visa sig vara otillräckliga, så kommer säkert tjänstemännen på amerikanska legationen att låta Er veta, på vad sätt Ni kan få ett Nansenpass.

Eftersom fru Ehrecke inte själv har några pengar, så skall vi ge henne anvisningar om hur hon skall kunna täcka kostnaderna för Er resa. *)

Vi beklagar mycket, att det inte har varit oss möjligt att finna doktor Joels adress.

Med hjärtliga hälsningar

Er tillgivne Roger N. Baldwin.

På detta brev har det aldrig kommit något svar. Sedan dess har vi alldeles förlorat kontakten med Zensl. Ytterligare bör framhållas, att Confederacion

Nacional del Trabajo (CNT) efter spanska inbördeskrigets utbrott 1936 vände sig till sovjetregeringen genom ryske konsuln i Barcelona och bad att Zensl skulle få utresetillstånd till Spanien. Men inte heller det förslaget beaktades.

---

*) Detta var naturligtvis blott för formens skull. Ty de flesta av våra vänner var beredda att omedelbart skjuta ihop det belopp som behövdes för Zensls resa.

Nya livstecken

Vid den tiden (d. v. s. 1936—38) hade ju också Ryssland fått uppleva en fullständig omsvängning i de inre förhållandena. Det var den period av blodig terror, som nådde sin höjdpunkt i de beryktade Moskvaprocesserna och som gav Stalin möjlighet att svinga sig upp till att bli Rysslands oinskränkte diktator. Därvid blev flertalet gamla bolsjevikledare och nära vänner till Lenin hänsynslöst ner-slaktade. Men det var inte bara ryssar, utan också många utländska kommunister (särskilt tyskar som under hitlerregimen funnit en tillflyktsort i Ryssland) som föll offer för detta fruktansvärda massmördande. Under sådana omständigheter kände vi oss allt mer övertygade om att även Zensl blivit likviderad. Det lömska sätt, på vilket fru Stassova skrivit till Baldwin, och Zensls förmenta brev, på vars äkthet ingen av oss trodde, gjorde, att vi kände oss ännu mera styrkta i denna övertygelse. Men så kom kriget och omöjliggjorde alla ytterligare efterforskningar.

När den väldiga folkslaktningen äntligen var över, dröjde det ett helt år, innan privat brevväxling med Tyskland åter blev tillåten. Då skrev jag omedelbart till Berlin och andra städer för att be

goda vänner underrätta mig, om de visste något rörande Zensls försvinnande. Alla där visste emellertid ännu mindre än vi. Många hade inte ens en aning om att Zensl rest till Ryssland och blivit häktad i Moskva.

Först sommaren 1947 fick jag åter upp ett spår efter Zensl. Wendelin Thomas, som kände Erich och Zensl mycket väl från åren de bodde i Berlin, skickade mig då ett urklipp ur en tysk tidning i Santiago, Chile, i vilket det fanns en redogörelse för ett av alla tiders nedrigaste tilltag. Av redogörelsen framgick, att författarinnan var en f. d. tysk kommunistkvinna, vars namn inte uppgavs. När Hitler ryckte åt sig makten, hade hon i likhet med så många andra flytt till Ryssland, där hon under den fruktansvärda terrorn 1937 blivit häktad och skickad till Sibirien. 1940 blev hon och några av hennes medfångar plötsligt förda tillbaka till Moskva, och en tid hölls hon där inspärrad i Butirkifängelset. Snart fördes emellertid hon och trettio andra olycks-kamrater — 28 män och 2 kvinnor — till tyska gränsen av N. K. V. D:s folk, och där blev de vid Brest-Litovskbron överlämnade till det tyska Gestapo.

Just vid den tiden höll Stalin på att infria sin överenskommelse med Hitler, och antagligen sökte han förvissa denne om sin tjänstvillighet genom att låta Tredje rikets bödlar få ta hand om tyska kommunister som sökt en tillflyktsort i Ryssland. I hela nyare tidens historia letar man förgäves efter ett liknande exempel på mänsklig uselhet.

Men vad jag just då framför allt fäste mig vid i denna redogörelse, var en uppgift, att författarin-

nan råkat samman med Zensl Mühsam i Butirki-fängelset. Också hon hade blivit skickad dit från sin förvisningsort. Men hon fick återvända igen och blev inte överlämnad till nazisterna. Var denna uppgift riktig, så kunde man alltså fastslå, att Zensl fortfarande levde ännu i januari 1940.

Wendelin Thomas skrev därefter omedelbart till tidningens redaktion för att få namn och adress på författarinnan till artikeln. På så sätt fick vi veta, att den var skriven av Margareta Buber-Neumann, som vid denna tid bodde i Stockholm. Därför underlättade jag omgående min vän Helmut Rüdiger i Stockholm och bad honom ovillkorligen besöka fru Buber. Det gjorde han också, och hon gav honom personligen del av alla enskildheter i det skamlösa tilltaget. Fru Buber berättade för Rüdiger, att nazisterna fört henne till det beryktade lägret i Ravensbrück, och hon hade blivit satt på fri fot igen av amerikanarna först efter Tysklands sammanbrott i april 1945. *) Om Zensls vidare öden kunde hon naturligtvis inte lämna några ytterligare upplysningar, eftersom hon ju tappat alla kontakter med henne, sedan hon utlämnats till Tyskland.

Eftersom vi nu var säkra på att Zensl ännu 1940 fortfarande befann sig bland de levande, fanns det ju alltid kvar ett hopp, att hon inte var likviderad nu heller. Ty den blodiga terrorn höll på att ebba

---

*) Sedan dess har fru Buber återigen redogjort för alla omständigheterna i denna historia i sin bok "Als Gefangene bei Stalin und Hitler" (Som fånge hos Stalin och Hitler), som nyligen kommit ut på förlaget Zwölf i München och som på det livligaste kan rekommenderas åt var och en som vill veta sanningen.

ut vid den tiden. Jag började alltså förnya mitt sökande, och därvid kom slumpen mig till hjälp på ett ganska märkligt sätt. Från en vän i Sydtyskland fick jag veta, att han blivit tillskriven av en bekant, om vilken jag visste, att han uppehållit sig i Ryssland under hela kriget och nu vistades i den ryska zonen i Tyskland. Av honom erfor jag sedan, att Zensl åter blivit frigiven sex månader efter det att hon häktades första gången. Det är inte osannolikt, att denna plötsliga frigivning var en följd av Roger Baldwins förhandlingar med det ryska sändebudet och hans brevväxling med fru Stassova. Eftersom en hel rad protestskrivelser vid den tiden inlämnades till de ryska legationerna i Spanien, Frankrike, Holland och andra länder, så är det ju möjligt, att man i Moskva fann det klokast att sätta Zensl på fri fot på en tid. Den ljuvligheten varade emellertid inte länge. Ty min sagesman kunde meddela, att Zensl snart åter blev häktad, sedan hon besökt amerikanska legationen i Moskva för att underhandla om inresan till Förenta staterna, och den gången lät N. K. V. D. inte sitt offer undslippa igen. I samma brev fick jag veta, att Zensl fortfarande lever, men under sådana förhållanden, "att alla hennes uppriktiga vänner måste önska henne döden".

Av dessa avslöjanden framgick vidare, att man måste ha visat Zensl Baldwins brev. Det är väl antagligt, att detta skedde, för att man skulle få veta, om Zensl ville följa sina vänners uppmaning. När Zensl så visade, att hon fått mer än nog av gästfriheten i Sovjetunionen, häktade man henne igen för att oskadliggöra henne en gång för alla.

På Roger Baldwins förfrågan hade, såsom jag redan framhållit, det ryska sändebudet svarat, att Zensl blivit häktad "därför att hon missbrukat Sovjetunionens gästfrihet". Naturligtvis är det en hemlighet för alla andra än det allsmäktiga N. K. V. D., vad den olyckliga kvinnan, som dessutom inte kunde ett enda ord ryska, hade gjort den mäktiga ryska staten, för att en sådan häktning skulle kunna rättfärdigas. Till och med de mest reaktionära stater inom den kapitalistiska världen nöjer sig i dylika fall med att helt enkelt utvisa personer, som missbrukat gästfriheten, något som ofta nog fått erfaras av oss, som en längre tid levat i landsflykt. Annorlunda förhåller det sig med Proletariatets röda fosterland, där man för länge sedan höjt sig över all hänsyn till folkrätten och helt enkelt ställer alla som inte passar mot väggen, såvida man inte levande begraver dem i någon fängelsehåla. Det är också ett framsteg gentemot den snöda kapitalistiska världen, och samtidigt är det ett kusligt vittnesbörd om de nedrigheter som det moderna barbariet kan försjunka till.

Hur stenen kom i rullning

I Tyskland hade emellertid förhållandena vänt på sig på ett sådant sätt, att Zensls fall nådde fram till offentligheten. Här följer den direkta orsaken till detta:

Den 6 april skulle Erich Mühsam ha fyllt sjuttio år. Berlintidningen Sozialdemokrat utnyttjade det tillfället till att framkasta frågan: Var finns Zensl Mühsam? Samtidigt tryckte tidningen ett brev från vår kamrat Walter Hanke i Frankfurt am Main. Han hade ursprungligen skickat det till det socialistiska enhetspartiets organ Neues Deutschland. Men denna tidning hade inte tryckt det, och den förklarade senare, att den aldrig mottagit något sådant brev. I sitt brev hade Walter Hanke krävt besked om vad som hänt Zensl Mühsam. Samtidigt antydde han i korthet Margarete Bubers öde och sade ordagrant:

"Tillsammans med andra tyska flyktingar blev fru Buber överlämnad till Gestapo av den ryska statspolisen vid Brest-Litovsk i februari 1940. Jag har inte fått klart besked, om fru Mühsam och Carola Neher, änkan efter den tyske diktaren Klabund, också var med."

Redan dagen därpå — den 7 april 1948 — kom

Neues Deutschland med ett ursinnigt protestuttalande mot redaktionen för Sozialdemokrat och beskärnade sig med djupa brösttoner av moralisk upprördhet över att denna tidning på grund av "det förmenta brevet till N. D. från en viss Walter Hanke låtit sig förledas till att uttala de nedrigaste miss-tankar mot Sovjetunionen". I samma veva presenterade N. D:s redaktion den skamliga förvrängningen, att Hanke i sitt brev skulle ha gjort gällande, "att Erich Mühsams änka, Zensl Mühsam, blivit utlämnad till Gestapo av Sovjets folk".

Om man jämför detta lögnaktiga påstående med den verkliga ordalydelsen i Hankes brev, som vi redan citerat, så kan man utan vidare fastslå, vilken-dera parten som kommit med de "nedrigaste miss-tankarna". Efter att på det viset ha givit luft åt sin moraliska upprördhet fortsatte redaktionen för Neues Deutschland sin framställning ord för ord så här:

"Det är inte vår avsikt att förirra oss in i en dylik skum hatpropaganda. Den får SPD (tyska socialdemokratiska partiet) klara upp själv. Vi fastslår blott, att det av Sozialdemokrat offentliggjorda brevet ännu i dag inte kommit oss tillhanda. Däremot förfogar vi över ett annat brev, och det har just i dagarna anlänt till oss från Sovjetunionen och från Zensl Mühsam, Erich Mühsams änka. Hon skriver:

"I tidningen 'Neues Deutschland' för den 18 september 1947 har jag läst, att det i Britz rests en minnessten över min man Erich Mühsam. Eftersom jag således fått veta, att min man inte är bortglömd, skulle jag vilja påpeka för Er, att han skulle blivit

sjuttio år den 6 april. Min man mördades i Oranienburg natten mellan den 9 och 10 juli 1934. Mördarna var SS-kommendanten von Eicke och gruppföraren Werner.

Erich Mühsam var inte bara en ärlig och tapper revolutionär, utan också en diktare, som framtiden kommer att minnas. För den sakens skull lever jag vidare. Jag är arvtagare till min mans kvarlåtenskap, och det var min mans önskan, att jag skulle leva av vad han lämnade efter sig. Hans otryckta arbeten befinner sig i Gorkijmuseet i Moskva (Dagböckerna från åren 1905—1925). Dessa ting har jag fört med mig från Tyskland, och ryssarna har räddat dem undan kriget.

Mina hälsningar till er och kamrat Schlimme och hjärtligt tack för att ni kommit ihåg min man.

Er kamrat Zensl Mühsam."

Inte nöjd med detta, offentliggjorde Neues Deutschland följande notis den 8 april:

"Än en gång . . . I samband med diktaren Erich Mühsams sjuttioårsdag har Sozialdemokrat som bekant funnit det lämpligt att komma med det fräcka påståendet, att Sovjetunionen 1941 skulle ha utlämnat Zensl Mühsam, hans fru, till Gestapo. Den 7 april offentliggjorde vi ett brev från Zensl Mühsam, som befinner sig i Sovjetunionen. I dag har vi fått en insändare från fru Gertrud Steier i Berlin, som skriver:

"I dagens nummer av Sozialdemokrat har jag läst en artikel: Var finns Zensl Mühsam? Jag fick i dagarna ett brevkort från en väninna i Sovjet-

unionen, och på det hade kamrat Zensl Mühsam tillfogat en hälsning. Hur oförskämt ljuger inte socialdemokraterna!"

Redaktionen hade bifogat följande kommentar: "Nu frågar vi oss, när Sozialdemokrat ämnar se sanningen i ögonen. Låt oss vänta några dagar till."

Att man hade dåligt samvete på Neues Deutschlands redaktion framgår redan av den omständigheten, att tidningen gjort sig skyldig till en oerhörd förvrängning av Hankes brev i syfte att föra sina läsare bakom ljuset. Den som förfäktar en ärlig sak behöver inte tillgripa uppenbara förfalskningar. Dessutom kunde denna grova lögn knappast få åsyftad verkan. Ty om Zensl verkligen skrivit det brev som uppgavs komma från henne, så infinner sig ögonblickligen frågorna: Varför befinner sig Zensl i Ryssland sedan tretton år tillbaka? Varför har hon inte för längesen återvänt till Tyskland?

Av alla brev från Zensl som jag återgivit här ovan framgår det med visshet, att hon aldrig tänkt stanna i Ryssland. Den omständigheten, att hon sökt få inresetillstånd till Förenta staterna och av det skälet blivit häktad igen, utgör ju också ett ovedersägligt bevis för att hon fått nog av Proletariatets fosterland och så snart som möjligt ville återvända till den korrumperade kapitalistiska världen.

Om redaktionen för Neues Deutschland verkligen varit angelägen att ärligt underrätta sina läsare om Zensl Mühsams öde i stället för att dölja verkligheten bakom en lömsk dimbildning, så skulle detta ha varit en mycket lätt sak för tidningen. Den hade blott behövt fråga de båda ledarna för det kom-

munistiska partiet i Tyskland, Wilhelm Pieck och Walter Ulbricht. Båda var i Moskva ända till krigets slut och kände mycket väl till Zensls öde. Wilhelm Pieck hörde till Erichs och Zensls bekanta och var ofta gäst i Mühsams hem, sedan Erich i december 1924 återvänt till Berlin efter en nästan sexårig fångenskap.

Jag frågar därför: Skulle herr Pieck våga offentligen förklara, att Zensl aldrig mot sin vilja blivit kvarhållen i Ryssland? Att hon aldrig blivit skickad iväg på åtta års tvångsarbete? Eller att hon fortfarande befinner sig väl i Moskva och fullständigt förlorat lusten att återvända till sitt hem i Tyskland? Skulle herr Pieck verkligen ha mod att som sitt partis erkände ledare framträda med en dylik förklaring?

Frågan: Var befinner sig Zensl Mühsam? är kanske inte riktigt ställd. Det angelägna är inte att få veta, var Zensl är, utan varför hon befinner sig där. Från redaktionen för Neues Deutschland kunde man inte vänta sig något bättre besked, eftersom den helt fräckt strävar att dölja den skändliga förbrytelse som Erich Mühsams änka nu så länge varit utsatt för. Det är ju också självklart, att man på det hållet skulle anklaga andra för att ljuga i förhoppning om att nödortfikt kunna skyla sin egen förljugenhet. Något annat vore inte möjligt för folk, som så fullständigt gjort lögnen till sin hantering, att själva sanningen förvandlas till en lögn i deras mun, om de någon gång av misstag tillstår den. När det en gång blir aktuellt att få lyfta på de slöjor som nu till stor del döljer, vad Zensl fått utstå under

sin långa lidandesväg i Ryssland, så får man inte glömma bort, vilken skamlig roll de tyska kommunisterna spelat i den skändliga förbrytelsen mot den oskyldiga kvinnan, de som samvetslöst lånat sig till att vilseföra den allmänna meningen för att falla sina ryska uppdragsgivare i smaken. Det avgjort vidrigaste i hela denna fruktansvärda historia är väl, att en tysk människa fått sitt hemska öde en gång för alla beseglat av just dessa individer, som nu håller på att torgföra sin äkttyska patriotism.

Efter alla tidigare erfarenheter var det inte mer än rätt och rimligt, att Sozialdemokrat inte ville nöja sig med det påstådda brevet från Zensl. Den 8 april uppfordrade tidningen redaktionen för Neues Deutschland att visa originalet till brevet för personer som kände Zensls handstil och därför lätt kunde avgöra, om brevet verkligen var skrivet av henne. Hade utgivarna av Neues Deutschland, som själva var så fruktansvärt upprörda över Sozialdemokrats "nedriga misstankar", verkligen haft rent samvete, så skulle de närmast ha känt sig glada över detta förslag, som varje ärlig tidningsman gärna hade kommit till mötes. Helt annorlunda förhöll det sig med redaktionen för Neues Deutschland. Tidningen tycktes plötsligt ha mist talförmågan.

Sozialdemokrat offentliggjorde denna uppfordran ytterligare två gånger, den 12 och 10 april. Men det blev inget resultat. Den eljest så mångordiga redaktionen för Neues Deutschland var stum som en mus. I sitt uttalande den 20 april förklarade Sozialdemokrat:

"Genom sin tystnad erkänner Neues Deutschland,

att det avtryckta brevet från Zensl Mühsam blivit tillverkat på dess redaktion. Redaktionen för Neues Deutschland torde också ha tillverkat den insändare, som trycktes två dagar efter brevet, och där det påstås, att Zensl Mühsam skulle ha undertecknat ett brevkort som kommit från Moskva. Om Neues Deutschland inte offentligt tar ställning till den här saken, får tidningen finna sig i att bli anklagad för att i brist på andra utvägar ha tillgripit de mest förkastliga av alla journalistiska medel genom att själv tillverka brev och således göra sig skyldig till den grövsta av alla förfalskningar."

Det var så tydligt som man någonsin skulle kunna önska. När man en gång offentligt spottade en fransk journalist i ansiktet, förbluffade han sina kolleger med att fälla dessa till ordspråk vordna ord: "Jag tror visst, att det regnar?" Redaktionen för Neues Deutschland kunde inte ens rycka upp sig till något sådant. Den teg.

Walter Hanke, vars brev till Neues Deutschland varit den omedelbara anledningen till dessa journalistiska sammanstötningar, hade emellertid vänt sig till det tyska socialdemokratiska enhetspartiets tidning och anhållit om adressen till den fru Gertrud Steier, som Zensl skulle ha skickat en hälsning från Moskva. Han fick den också, och den löd: Fru Gertrud Steier, Paracelsusstrasse 15, Berlin-Pankow. Nu började en brevväxling mellan Walter Hanke och denna hemlighetsfulla dam. Fru Buber, som glädjande nog också ingripit i kampen för att få Zensl befriad, har offentliggjort två särskilt betecknande brev, som den damen skrivit till Hanke. Hon

gjorde det i artikeln "Det tjugonde århundradets döda själar", som offentliggjorts i Sozialdemokrat för den 31 maj 1949. Det första brevet var daterat den 5 juni 1948 och löd:

"Bäste herr Hanke! Först i dag har jag tillfälle att svara på Ert brev av den 17 maj. Ert uppträdande hittills och inte minst Era ideliga angrepp i den socialdemokratiska pressen visar, att det döljer sig partipolitiska intressen bakom Ert påstådda intresse för kamrat Zensl Mühsam. Det skulle därför intressera mig mycket, vilka tidigare kontakter Ni haft med familjen Mühsam. Zensl, som jag brevväxlar med, kommer förmodligen sedan själv att med nöje ge Er det mest lämpliga svaret."

Det andra brevet var daterat den 4 oktober 1948 och hade följande ordalydelse:

"Jag har en längre tid varit borta från Berlin, och därför lämnar jag först nu svar på Era rader av den 24.9. I ett av sina sista brev meddelar mig Zensl, att hon räknar med att snart vara här. Av den anledningen har jag inte brytt mig om att skriva till Er på den sista tiden. När hon är här, skall jag omedelbart låta henne få veta Er adress."

Ännu har Zensl Mühsam inte anlänt till Tyskland. Men inte heller fru Steier har låtit höra av sig igen.

Fru Buber avslutar sin ovan omnämnda artikel med följande beaktansvärda ord:

"Den 8 januari 1949 meddelade redaktionen för Sozialdemokrat återigen Hanke, att det inte existerade någon fru Gertrud Steier, att hon helt enkelt var uppdiiktad av Neues Deutschland. Det är möjligt.

Men det betyder inte så mycket. Jag är övertygad om att det i Berlin bor övernog med fruar Gertrud Steier som är villiga att när som helst låna ut sitt namn till att bortförklara NKVD:s skumma förehavanden. För oss är det därför knappast avgörande, om denna kvinna existerar eller inte. Däremot är vi intresserade av Zensl Mühsams öde. Det är om det vi önskar klarhet. Efter mordet på Erich Mühsam 1934 hade Sovjetunionen riklig användning för hans namn som ett stridsrop att upphäva i kampen mot nazismen, med vilken den senare allierade sig. Nu måste det visa sig, om detta namn ännu i dag inte förlorat sin goda klang från förr. Var i världen finns nu de arbetare och socialister som vill ansluta sig till vårt sökande efter Zensl Mühsam? I Döda själar, den stora samhällskritiska romanen av den ryske diktaren Nikolaj Gogol, får vi veta, hur fördelaktigt det är att hemlighålla, hur livegna för längesedan dött, och utnyttja deras namn till bedrägliga manipulationer. Vilken bedrövlig tanke, att den stora ryska revolutionen inte skulle ha kunnat sätta stopp för nya envisa strävanden att ännu i dag skapa motstycken till dessa döda själar från den blodbesudlade livgenskapens tid."

Fallet Zensl Mühsam började emellertid dras inför offentligheten också på andra håll, exempelvis av doktor Fritz Löwenthal i en bok, som behandlade de tyska kommunisternas öde i Sovjetunionen. Eftersom jag inte hade tillgång till den boken, vände sig Walter Hanke till doktor Löwenthal och bad honom meddela, vad han skrivit om Zensl Mühsam. Han fick följande svar:

(22 c) Bonn den 24 april 1949.

Bäste herr Hanke!

På Er förfrågan av den 19 april kan jag svara med vad jag skrivit om fru Mühsam i min lilla bok *Ihr Schicksal in der Sowjetunion* (Deutsche Kommunisten als Opfer des NKWD), utgiven av Die neue Zeitung, Berlin 1948:

"Också änkan efter den av hakkorsmännen så grymt mördade författaren Erich Mühsam, fru Zensl Mühsam, häktades i Moskva 1936, troligen av den anledningen, att hon fortsatte att brevväxla med en bekant från München, Erich Wollenberg, som lyckats fly till utlandet från Moskva. Hon blev frigiven efter att ha suttit häktad några månader. Men när hon uttalade en önskan att få besöka vänner i Amerika, grep man henne igen och släpade henne till Karaganda. Först i början av 1947 fick hon återvända till Moskva från sin förvisningsort, och hon var då alldeles utmärkt och hade sår över hela kroppen. Paul Försterling, en i Moskva kvarboende tysk förbindelseman mellan KP/SEP och bolsjevikpartiet och NKVD, som bland sina partikamrater går under namnet Finsterling (Mörkman), har i ett brev till Walter Ulbricht berättat, att 'det var kroppsligen och själsligen illa ställt' med Zensl Mühsam, när hon återvände till Moskva och där fick personlig hjälp av Helena Stassova. 'Fensterling begärde 'särskilda direktiv om vad som skulle göras med henne' och lät påskina, att han inte kunde tillstyrka, att hon skulle återvända till Tyskland."

Tydligen gjorde detta uriasbrev verkan. I varje

fall finns det inga uppgifter om att Zensl Mühsam skulle ha återvänt. Jag betvivlar livligt, att hon befinner sig "i full frihet" i Moskva. Den "friheten" är för övrigt sämre än ett fängelse i Västerlandet.

Någon fru Steier känner jag inte till. Det är inte otroligt, att Ni har rätt i Er förmodan, att hon helt enkelt blivit uppdiiktad i syfte att vilseleda.

Mer kan jag inte säga, därför att jag själv inte känner till något mer. I varje fall vore det bra, om man från amerikanskt håll ville slå larm kring den olyckliga kvinnans öde.

Med utmärkt högaktning

Löwenthal.

Jag känner naturligtvis inte det material, på vilket doktor Löwenthal bygger sina upplysningar. men det tycks mig fullständigt säkert att man begagnat sig av Zensls bekantskap med Erich Wollenberg för att kunna oskadliggöra henne. Ty i sin artikel skrev också fru Buber, att man anklagat Zensl för att ha varit "hemlig kurir åt trotskisten Erich Wollenberg" och därför på åtta år administrativt förpassat henne till ett av de beryktade arbetslägren. Även i det här fallet är det fråga om en av dessa medvetna lögnar, som sedan så många år tillbaka fabriceras på löpande band i våra dagars Ryssland. Det framgår redan därav, att Zensl inte själv önskade resa till Ryssland, utan fick upprepade inbjudningar att göra det från Helena Stassova, som handlade å Röda hjälpens vägnar, något som hennes brev från den tiden lämnar oemotsägliga bevis för.

Ordet trotskist utnyttjades ju då i alla möjliga

sammanhang, så fort det gällde att röja en obekvämt motståndare ur vägen. För övrigt visar de beryktade Moskvaprocesserna och massavrättningarna, som i två års tid spred fasa över Ryssland, mer än väl, vad man skall ha för uppfattning om sådana anklagelser. När ett parti på åtta miljoner medlemmar måste anklaga och döma åttio procent av sina gamla ledare, som till råga på allt samtliga var Lenins närmaste vänner, för att ha varit agenter åt främmande regeringar, därför att de själva erkänt sig ha velat sälja Ryssland till Hitler och den japanska militäroligarkien, så måste man fråga sig, vilken garanti det finns för att inte också de andra tjugo procenten är av samma skrot och korn? Om nu verkligen alla dessa fruktansvärda anklagelser har fakta bakom sig, vilket ljus måste inte det kasta över Lenin, som under så många år låtit sig omges av agenter för främmande makter, utan att genomskåda det fruktansvärda dubbelspel, som man bedrev mot honom.

När man hittar på att försöka göra en hemlig kurir åt påstådda trotskister av just Zensl, som i hela sitt liv aldrig tillhört något politiskt parti, så bevisar väl det, vilka skändligheter en tygellös polis-diktatur kan göra sig skyldig till.

Vädjan till världsoinionen

Ännu i dag är det fullständigt obegripligt, varför man hållit Zensl Mühsam fången i Ryssland och bestulit henne tretton levnadsår, som hon aldrig i evigheten kan få tillbaka. Kanhända hade man från början blott för avsikt att utnyttja henne som propagandaobjekt och söka sätta sig i besittning av Erich Mühsams kvarlåtenskap. Men strax efter hennes ankomst till Moskva började den fruktansvärda terrorn. Det är möjligt, att hon sett för mycket av den, och att NKVD inte ansåg det rådligt att släppa henne tillbaka till Prag. Av hänsyn till statsnyttan måste man hålla henne kort, och i detta syfte ryggade man inte för att tillgripa de mest förkastliga medel. Ett människoliv spelar ingen roll i totala polisstater som Ryssland.

För resten är det väl överflödigt att på den här sidan av saken spilla reflexioner som ju dock inte kan leda till något som helst resultat. Frågan (om orsaken till att Zensl häktades) är väl ändå av underordnad betydelse. Betydelse har blott det sakförhållandet, att man begått en skändlig förbrytelse mot den olyckliga kvinnan. Till och med den mest kallhamrade förbrytare skulle ha ryggat för att lägga hand på denna kvinna, vars person blivit helig

genom det fasansfulla lidande, som hon fått gå igenom i sitt olycksdigra liv.

Ännu är det ganska ovisst, om vi skall kunna hjälpa henne att återvinna friheten och slå sig ner i något neutralt land, där hon i ro kan avsluta återstoden av sitt misshandlade liv. I andra länder har sådant varit möjligt. Under mitt långa liv har jag deltagit i många protestaktioner, och jag tänker nu med djup tillfredsställelse på den kraftiga aktionen för att få Montjuichoffren befriade. Den gången gick det en sådan våg av upprördhet genom hela världen, att de spanska inkvisitorerna nödgades frige sina oskyldiga offer. Vid den tiden fanns det emellertid ännu kvar en känsla av personlig värdighet och en respekt för människolivet som numera fullständigt saknas hos miljoner förblindade människor.

Jag har länge tvekat att framlägga detta material för offentligheten. De redan skildrade förhållandena och framför allt rädslan för att göra Zensls situation ännu värre, än den i alla fall redan var, har hållit mig tillbaka. Under sådana här omständigheter är det lättare att gå i bräsch för någon som man personligen inte känner än för en vän som står en mycket nära och som man av den anledningen inte vill dra ännu värre olyckor över. Men när nu kampen för att få Zensl befriad ändå satts igång, anser jag mig inte längre böra tåga, detta så mycket mindre som jag förfogar över ett material som inte finns hos någon annan än mig. I det sammanhanget önskar jag från början påpeka, att hela min mångåriga brevväxling med Zensl och alla andra dokument, som nu för första gången offentliggöres i denna

skrift, framlägges att öppet prövas av alla som har intresse för saken, vilket åskådningssätt eller parti de än ansluter sig till. Det är inte uteslutet, att den kommunistiska pressen i Tyskland och andra länder på order från NKVD skall komma att offentliggöra nya påstådda brev från Zensl i syfte att dra sina läsare vid näsan. Var och en som har respekt för sanningen skall emellertid lätt inse, att ett sådant hyckleri inte är värt ett dyft, så länge Zensl inte befinner sig på en neutral plats och öppet och utan fruktan kan tala om, vad som hänt henne. Så länge detta inte är förhållandet, måste alla nya försök i den riktningen avfärdas som genomskinliga lögnar.

Vi kräver alltså, att Zensl Mühsam friges från den olidliga fångenskap, i vilken hon utan orsak och utan minsta berättigande hållits av den moderna absolutismens barbariska makthavande. Vi kräver, att Zensl skall få återvända till den värld, som hon för tretton år sedan med brutalt våld blev lössliten ifrån, och där hon har tillräckligt med vänner, som är redo att ta sig an henne och göra det lättare för henne under återstoden av hennes så fruktansvärt skändade liv.

Detta är vi skyldiga en bortgången diktare och kämpe, som omänskliga barbarer förorättat, misshandlat och bragt om livet, och som i sina fasansfulla sista stunder inte kunde ana, vilket gräsligt öde hans tappra maka skulle råka ut för.

Men i dag vädjar vi inte bara till Erich Mühsams närmaste meningsfränder, utan till alla uppriktiga människor, som ännu inte förlorat sinnet för mänsklig värdighet och mänskligt lidande och som inte

vill, att den engelske diktaren George Orwells dystra framtidsfantasier skall bli verklighet, så att en brutal stövelklack kan trampa rakt i ansiktet på människor, som inte längre förmår röra sig ur fläcken.

Det räcker i dag inte med blotta tidningsprotester, hur välmenta de än är. Nu behövs det en lika kraftig, hela världen omfattande proteströrelse som förr i tiden. Vi måste sätta in alla resurser för denna av ödet så hårt slagna oskyldiga kvinna, som sett sin man långsamt dö för att nu utsättas för samma slags barbari, därför att hon förblivit honom trogen, och detta i "socialismens klassiska land", i "proletariatets röda fosterland".

Låt oss se till att stridsropet "Giv Zensl fri!" ger eko över allt i världen och inte tystnar, förrän målet nåtts och Zensl ryckts ur klorna på NKVD.

Crompond, N. Y., i augusti 1949.

RUDOLF ROCKER.